DEÜİFD, XXXI/2010, ss. 93-133

ALLAH'A İZAFESİ BAKIMINDAN KUR'AN'DA İRADE VE MEŞÎET KAVRAMLARI

Murat MEMİŞ*

ÖZET

Allah'ın âlemdeki fiillerinin belirleyicisi konumundaki ilahî sıfat, Kur'an-ı Kerîm'de irade ve meşîet mastarından türeyen fiiller ile ifade edilmektedir. Bu kavramlar, bir taraftan Allah'ın yapma ve yaratmasının niteliliği ortaya koyarken diğer taraftan insanın ahlakî sorumluluğunun sınırlarını da belirlemektedir. Allah-âlem-insan ilişkisinin doğru anlaşılabilmesi, konuyla ilgili ilahî beyanların bir arada ve sistematik bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu makale, irade ve meşîet kavramlarının Kur'an'daki kullanımlarını Allah'a izafe edildiği şekliyle değerlendirmektedir. Bu bağlamda kavramların anlam alanlarını tasnif etmekte, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmektedir.

Anahtar Kavramlar: İlahî irade, meşîet, hidâyet, dalâlet.

THE TERMS OF WILL (IRADAH) AND VOLITION (MASHEYAH) IN QUR'AN IN POINT OF ATTRIBUTING TO ALLAH

ABSTRACT

The terms of "irada" and "masheyah" are used in Quran for the attribute of God which determines the acts of God in universe. These terms explain the character of God's creations, likewise border the moral responsibility of man. For understanding of relationship between God, universe and human truly, it is necessary to think on the verses of God in Quran entirely and systematically. This paper analyses terms of "irada" and "masheyah" in Quran which are referred to God. In this context, it classifies the meaning areas of these terms and determines similarities and differences between them.

Key words: Divine will, volition, salvation, heresy.

İslâm düşüncesinin en önemli problemlerinden birisi hiç kuşkusuz kader konusudur. İlahî iradenin mahiyeti, âlem ve insan ile ilişkisinin niteliği ve sınırları gibi hususlar tartışmaların merkezini oluşturmaktadırlar. Özellikle günümüzün en popüler kavramlarından olan insanın özgürlüğü, ilahî iradenin işleyişi hakkındaki düşünce ve inançlarımızdan doğrudan etkilenen bir kavram olarak karşımızda durmaktadır. Modern zamanlarda üretildiği şekliyle özgürlük

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı. E-posta: muratmemis70@hotmail.com

ve bağımsızlık fikirlerinin dinî literatür ile uygunluğunun araştırılması, dinin zaman ve mekan üzeri evrensel mesajının işlerliği/geçerliliği açısından önem kazanmaktadır. Bu, sadece bugün yaşayan bireyler olarak hür olup olmadığımızın tespitinin ötesinde, sahip olduğumuz özgürlük anlayışının kutsal metinler karşısında taşıdığı anlamın belirlenmesi açısından da son derece gereklidir.

Bu konuya dair tarih içerisinde oluşmuş pek çok anlayışı, soru ve sorunları zihnimizin bir köşesinde tutarak bunların karşılıklarını ilahî beyanda bulmaya çalışmak bu makalemizin temel hedefini oluşturmaktadır. Fakat çalışmamız, konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'in ana ifadeleri olan irade ve meşîet kavramları üzerinde odaklanarak, mevzubahis meselelerin her yönünü değil, sadece kavramsal karşılıklarını bulmayı amaçlamaktadır. Soru ve sorunların ilahî hitabın bu kavramları çerçevesinde bir bütünlük içinde değerlendirilmesi, kanaatimizce bu konuda ortaya çıkan tartışmalara katkı sağlayacaktır.

Öncelikli olarak irade ve meşîet kavramlarının Arap dilindeki kullanımlarına, sözlük ve ıstılah olarak bu tabirlere yüklenen anlamlara kısaca değindikten sonra, bunların Kur'an-ı Kerîm'de kazandıkları manaların araştırılmasına ve mümkün olduğu ölçüde bir anlam haritasının çıkarılmasına gayret edeceğiz. Bu arada Kelâm ilminin bugüne kadar biriktirdiği anlayışları da bu perspektiften görme ve denetleme imkânı elde etme niyetindeyiz. Ancak bunu tarihsel karşılaştırmalar ve sorgulamalarla bu yazı çerçevesinde yapmak mümkün değildir. Bu sebeple sınırlarımızı, tarihte ortaya çıkmış tartışmalara Kur'an bağlamında atıf yapma imkânı sağlayan bir zemini tespit etmek olarak belirledik.

Yazımızda her ne kadar irade ve meşîet kavramlarını ayrı başlıklar halinde ele almaya gayret ettikse de pek çok yerde karşılaştırmalar yapmaktan ve iki kavramı bir arada ele almaktan kaçınmak mümkün olmamıştır. Bu sebeple bazı konuların detayları, kendi başlığının dışında ele alınmıştır.

Allah hakkında konuşmanın bakış açımıza kaçınılmaz olarak yüklediği tenzîh anlayışının bir gereği olarak irade ve meşîet kavramlarının Kur'an'daki bütün kullanımlarına değil, sadece Allah'a izafe edildiği yerleri araştırmamıza dâhil ettiğimizi hatırlatmakta fayda görüyoruz. Bununla birlikte kavramların genel kullanımına dair atıflarımızı sözlük anlamlarının tespiti sırasında aktardığımızı da belirtelim. Böylece tenzîh dilini kullanırken kavramların yaygın kullanımlarından tamamen uzaklaşma tehlikesinden de korunmuş olduğumuzu düşünüyoruz.

I. ARAP DİLİ AÇISINDAN İRADE VE MEŞÎET KAVRAMLARI

A. İrade Kavramı

"R-v-d/ر و د" kökünün if'al babına aktarılmasıyla elde edilen ve mastar olan irade kelimesinin en temel anlamı "talep etmek" şeklinde verilmektedir. Bu kökten türeyen kelimelerin önemli bir kısmında bu temel anlamın mevcut olduğunu görürüz. Örneğin "râde/راد" fiilinin fâili olan râid, talep eden, otlak bulmayı isteyen gibi anlamları içermektedir. Aynı kökten türeyen "râvede/راود" fiili de bir şeyi canı gönülden isteme manasında kullanılmaktadır. Benzer şekilde bir şey bulma arzusuyla keşfe çıkmak anlamına gelen "irtâde/ارتاد" fiilinde de talep etmenin gizli olarak yer aldığı görülmektedir.[1] Bir şeyi isteme, talep etme anlamının "erâde/اراد" fiilinde de var olduğunu görürüz. İrade kavramını, kullanıldığı yere göre Türkçede istemek/talep etmek, arzulamak, niyetinde olmak, hedeflemek, kastetmek, tasarlamak gibi tabirler ile karşılamak mümkündür.

Talep etme ile irade etme arasındaki farka değinen Zebîdî, talep etmenin açık bir şekilde vuku bulmasına karşın, iradenin açıktan olabileceği gibi gizli olmasının da mümkün olduğunu belirtir.[2] Buna göre genel olarak talep için bir başkası aranırken, iradenin kişinin kendine dönen bir talep olması ve muhatap aramaması da söz konusudur. İradenin bir şeye kastetme, ona yönelme anlamına değinen İbn Manzûr, bu anlamda iradenin cansız varlıklar ve hayvanlar gibi insan dışı varlıklar için de kullanılabileceğini belirtir. Nitekim "… *Derken orada yıkılmak üzere bulunan/yıkılmayı irade eden bir duvar buldular…*" (18/Kehf: 77) âyeti buna örnek olarak verilir.[3] Râğıb el-İsfehânî, iradeyi tanımlarken onun şehvet, ihtiyaç ve emelden oluşan bir kuvve olduğunu söyler. Ona göre irade kavramı, nefsin bir şeye çekilmesi/meyletmesi anlamında kullanılan bir isimdir. Bununla birlikte o şeyi yapma veya yapmama imkânı mevcuttur. Bu açıdan kavram, bir şeyin özlemini çekme anlamının yanında, o şeyi yapıp yapmama zorunluluğunun bulunmaması manasında da kullanılmaktadır. Ona göre birinci anlamın Allah Teâlâ hakkında kullanılması imkânsızdır. Diğer taraftan el-İsfehânî kavramın çeşitli kullanımlarında hüküm

---

1 Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1988, r-v-d maddesi, VIII, 63-65; Cevherî, *Sıhah*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1979, r-v-d maddesi, II, 478-479; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Lüğa*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991, r-v-d maddesi, II, 457-458; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, Dâru Sâdır, Beyrut 1306, r-v-d maddesi, II, 358-360; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1955, r-v-d maddesi, III, 187-191; Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, Dâru'l-Mârife, Beyrut trz., r-v-d maddesi, s. 206; Râzî, *Muhtaru's-Sıhah*, Mısır 1905, r-v-d maddesi, s. 284.

2 Bkz. Zebîdî, *ay.*

3 Bkz. İbn Manzûr, *ay.*

verme, emretme, kastetme ve talep etme anlamlarının da mevcut olduğunu söyler.[4]

İradeyi ilahî sıfatlar arasında kabul eden kelamcılar, onu Allah tarafından meydana getirilen fiillerin niteliklerini belirleyen bir sıfat olarak görürler. Bir şeyin var olup olmaması da dâhil sahip olduğu zaman, mekân, form gibi niteliklerin tamamı, makul bütün imkânlar arasından tercih edilip, kendisi için tahsis edilmesi, iradenin taalluku ile mümkün görülmektedir. Örneğin, "a" şahsının varlığının tercih/irade edilmesi durumunda nerede, hangi zamanda, kimlerin çocuğu olarak dünyaya geleceği, hangi fiziksel ve ruhsal nitelikleri taşıyacağı, pek çok ihtimal içerisinden tercihte bulunulup belirlenmesi gereken bir hususdur. Bireysel varlığımız, Türk-Arap, erkek-kadın, sarışın-esmer vs. olmak gibi sayısız şıklardan sadece bazıları ile gerçekleşmektedir. İşte "var olanı" belirme, iradenin taalluk etmesi ile mümkündür. Nitekim irade ile aynı kökten gelen "râde/راد" fiilinin anlamlarından olan "iki şey arasında gidip gelme" manası[5], bu kavramın içerdiği tercih etme mefhumunu hatırlatmaktadır.

Bu terminolojik yaklaşım, yukarıda beyan edilen irade kavramına ait hakiki anlamların bir kısmının ilahî iradeden soyutlanması sonucunu doğurmaktadır. Kelamcıların Allah Teâlâ hakkında kullanmak zorunda oldukları tenzihî dil, böyle bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte talep etme ve meyletme gibi manaların imkân dâhilindeki şıklardan birini tercih ve tahsis anlamına gelecek şekilde yorumlanması da mümkündür. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, "bu yapılan için onu değil, şunu talep etti", "bu vechi tahsise meyletti" ifadelerinde iradenin kelamcılar tarafından kullanılan anlamı ile hakiki anlam arasındaki irtibata atıfta bulunmaktadır.[6]

Kelamcıların irade sıfatı hakkında ittifakla kabul ettikleri diğer bir konu, onun meşîet ile aynı anlama gelmesi hakkındadır. Onlara göre ilahî bir nitelik olarak kullanıldığında irade ve meşîet kavramları aynı anlamı dile getirmektedirler. Dolayısıyla iki kavramın Arap dilinin günlük kullanımındaki farkları, ilahî sıfat söz konusu olduğunda dikkate alınmamaktadır. Buna bağlı olarak iki kavramın âyet ve hadîslerde yer alan muhtelif formları, Allah'a izâfe edildiğinde, yukarıda verilen ıstılah manası esas alınmakta ve ilgili meseleler bu çerçevede izah edilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte irade ve meşîet kavramlarının kapsamı ve izahı hususunda Eş'arîlik, Mâtürîdîlik ve Mu'tezile ekolleri arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farkların oluşmasında

---

4 Bkz. Râğıb el-İsfehânî, *age*, s. 206-207.

5 Örneğin bkz. Cevherî, *ay.*; İbn Fâris, *ay.*

6 Bkz. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsıratü'l-Edille*, tah. Hüseyin Atay, Ankara 1993, I, 492.

kavramların sahip olduğu anlam çeşitliliği ve gündelik dildeki kullanımlarının etkisi olmakla birlikte, asıl etkinin farklı Allah tasavvurundan kaynaklandığını görmek zor değildir.

B. Meşîet Kavramı

"Ş-y-e/ش ي ء" kökünden gelen meşîet kelimesi, "şâe/شاء" fiilinin mastarı mîmîsi olarak türetilmiştir. "Meşîet/مشيئة" kelimesi, şâe fiilinin en yaygın mastarı olarak kabul görmektedir.[7] Bunun yanı sıra "şîet/شيئة"[8], "meşâet/مشاءة"[9], "meşâiyet/مشائية"[10], "meşâyet/مشاية"[11] ve "şey/شيء"[12] kelimeleri de "şâe" fiilinin mastarları olarak zikredilmektedir.

Sözlük yazarları genellikle meşîet kavramına irade manasını vermektedirler. Onlara göre "şâe" ile "erâde" fiilleri genel olarak aynı anlamda kullanılmaktadırlar. Bununla birlikte meşîetin "birini bir şeye zorlamak/eşâehû" anlamı da aktarılmaktadır.[13] "Şey" kelimesinin sahip olduğu "mevcut/var olan" anlamından hareketle "şâe" fiili için îcad etme anlamını verenler de vardır. Râgıb el-İsfehânî bu görüş hakkında şu ifadeleri kullanır: "Kelamcıların çoğuna göre, meşîet kavramı, irade kavramı ile aynı anlamdadır. Genel kabulde irade kavramının yerinde kullanılabilirse de, bazılarına göre, aslında meşîet, 'şey'in îcadı ve isâbetidir. Allah hakkında kullanıldığında îcad etme, insanlar hakkında kullanıldığında ise isabet anlamındadır. Allah'ın meşîeti, 'şey'in varlığını gerektirir. Bu sebeple denmiştir ki, 'Allah'ın meşîet ettiği olur, etmediği olmaz.' Allah'ın iradesi ise, şüphesiz irade edilenin vücûdunu gerektirmez."[14]

el-İsfehânî'nin bu açıklamalarında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Hemen belirtmeliyiz ki, meşîeti açıklamak için söylenen "şeyi/varlığı icad etme" tabiri ile "şeyin varlığını gerektirme" ifadesi birbirlerinden farklı anlamlara sahiptirler. Bununla birlikte her ikisi de Allah Teâlâ'nın meşîeti düşünülerek ileri sürülmüş görüşlerdir. Zira kulun meşîeti hakkında bunları söylemek mümkün değildir. Öyleyse meşîetin insanlar arasındaki kullanımı

---

7 Bkz. Halil b. Ahmed, *age*, ş-y-e maddesi, VI, 295-297; Cevherî, *age*, ş-y-e maddesi, 295-297; Râzî, *age*, ş-y-e maddesi, s. 375; Zebîdî, *age*, ş-y-e maddesi, I, 83-86; İbn Manzûr, *age*, ş-y-e maddesi, I, 103-106; Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüğa*, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2001, XI, 306.

8 Bkz. Cevherî, *ay.*

9 Bkz. Zebîdî, *ay.* ; İbn Manzûr, *ay.*

10 Bkz. Zebîdî, *ay.*

11 Bkz. İbn Manzûr, *ay.*

12 Bkz. Ragıb el-İsfehânî, s. 271; Zebîdî, *ay.*

13 Bkz. Cevherî, *ay.*; Zebîdî, *ay.*; İbn Manzûr, *ay.*

14 Râgıb el-İsfehânî, *age*, s. 271.

dikkate alındığında, "varlığı îcad etme/meydana getirme" hakiki anlam olarak mevcut değildir. Bununla birlikte "eşâe" fiilinde mevcut olan bir şeye icbar etme/zorlama anlamı, meşîet kavramı ile nesnesi arasında bir zorunluluk fikrini çağrıştırmaktadır. Bu anlamın Allah Teâlâ'nın meşîetine aktarılması, meşîet ile var kılma/îcad arasında zorunlu bir ilişkiyi geçerli hale getirmiştir. Hz. Peygamber'den nakledilen "Allah'ın meşîet ettiği olur" sözü de bu zorunlu ilişkinin en açık ifadelerinden biridir.

Burada göz önünde bulundurulması gereken husus, meşîet ile var olmanın, biri diğerini gerektirmekle birlikte, farklı manalar olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle meşîet, var kılmanın/îcadın öncesinde yer alan ve onu zorunlu kılan bir safhayı göstermektedir. Buradan hareketle Allah Teâlâ hakkında kullanılan meşîet kavramını, şeyi/nesneyi var kılma iradesi/seçimi/tercihi olarak tanımlamak mümkündür. Kavram, bu yönüyle, var etmeyi zorunlu kılmayan irade tabirinden ayrılmış olmaktadır. Bununla birlikte ikisinin de aynı anlam alanına ait oldukları son derece açıktır.

Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin irade ve meşîet arasında böyle bir ayırımda bulunduğunu aktarır. Ona göre irade, sevilen ve hoşnut olunan şeyleri talep etme anlamını içermektedir. Bu anlam meşîette mevcut değildir. Bununla birlikte irade edilen şey/murâd, bazen mecaz olarak meşîet anlamını barındırır. Çünkü bu iki kavram anlam bakımından yakın olmaları münasebetiyle, mecazî olarak birbirlerinin yerine kullanılabilirler; birisi söylendiği halde diğeri kastedilmiş olabilir.[15] İbn Ebi'l-İz bu yaklaşımı, ilahî iradenin kaderî/kevnî/halkî ve dinî/emrî/şer'î olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyerek izah eder.[16] Buna göre ilahî iradenin birinci kısmı, yaratma/icad etme ile ilişkilendirilmiştir ki meşîet kavramı bu alanı ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın emretme, yasaklama, sevme, rıza gösterme biçimlerinde tezahür eden iradesi ise ikinci alanı işaret etmektedir ki "erâde" fiiliyle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, Ebû Hanife iki kavram arasındaki yakınlığa bağlı olarak, gerçek anlamlarında olmasa bile, mecâzî olarak birbirlerinin yerine kullanılabilecekleri kaydını düşmek suretiyle özellikle Kur'an âyetlerinin anlaşılmasında karşılaşılan problemler için bir hazırlık yapmaktadır.

Kavramlar arasındaki farklara değinen Arap dili yazarlarından Ebû Hilâl el-Askerî, irade ve meşîet kavramları arasındaki farklarla birlikte bunlara yakın olarak görülen ihtiyâr, isâbet, rızâ, şehvet, teharrî, temennî, azm, kasd vb. kavramlarla da farkları belirten açıklamalarda bulunur. Ona göre irade ile meşîet

---

15 Bkz. el-Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, tah. Hans Peter Lins, Kahire 1963; s. 42-43. Aynı yerde Pezdevî, İmam-ı Âzam'ın bu görüşünü, Ehl-i Sünnet'in ittifakına uygun olmadığını belirterek reddeder.

16 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut 1999, I, 174.

arasındaki fark, bir şeyin oluşma vaktine yakınlık ve uzaklık ile alakalıdır. İrade, hemen olan veya gecikebilen şeyler için kullanılabilirken, meşîet sadece hemen olanlar için kullanılır.[17] Bu açıklama, meşîet ile var olma arasındaki zamansal yakınlığın iradeye nispetle daha fazla olduğuna işaret etmektedir. el-Askerî'nin bu görüşünü, irade ve meşîetin bir şeyin varlığını gerektirip gerektirmemesi bağlamında el-İsfehânî'den aktardığımız ifadelerle birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

Sözlük yazarları tarafından ortaya konan açıklamalar, iki kavram arasında günlük kullanımda az da olsa bir fark olduğunu göstermektedir. Ancak bu fark, söz konusu kavramların Allah'a izafetleri noktasında kaybolmaktadır. Özellikle kelamcıların irade ve meşîet arasında ilahî bir sıfat olmaları bakımından ayrım gözetmemeleri, insan fiillerinin oluşumu ve kader konularında bazı detayların gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan irade ve meşîet kavramlarının bu çerçeve dikkate alınarak Kur'an'daki kullanımlarına diğer yakın kavramlarla birlikte karşılaştırmalı bir şekilde yeniden bakılması büyük önem arz etmektedir.

II. İRADE VE MEŞÎET KAVRAMLARININ KUR'AN-I KERÎM'DEKİ KULLANIMI

A. İrade Kavramı

Kur'an-ı Kerîm'de irade mastarından türeyen ve muhtelif fâillere nispet edilen pek çok fiil kullanılmaktadır. Bu fiillerden kırk yedi (47) adedinde Allah Teâlâ irade fiilini işleyen/fâil makamında yer almaktadır. Allah hakkındaki bu kullanımların tek bir mana ile karşılanması mümkün görünmemektedir. Söz konusu kavramın yer aldığı âyetler, bunların bağlamları ve yukarıda verdiğimiz sözlük anlamlar da dikkate alındığında, bu kullanımların muhtelif manalarını tespit etmek mümkündür. Bizim tespitlerimiz şu şekildedir:

1. Bir Manayı Kastetmek

İrade kavramının sözlüklerde yer alan anlamlarına değinirken, bir çok dil uzmanının bu anlamı belirttiğini göstermiştik. Kur'an-ı Kerîm'de bu anlamı karşılayacak iki âyetten bahsedebiliriz. Birinci âyet Bakara sûresinde geçmektedir.

---

17 Bkz. Ebû Hilâl el-Askerî (400/1009), *el-Furuk fi'l-Lüğa*, tah. Cemal Abdülganî Mudgameş, Beyrut 2002, s. 202.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

Muhakkak ki Allah bir sivrisineği, hatta daha üstününü misal getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki, o şüphesiz haktır, Rabblerindendir. Ama küfre saplananlar: "Allah böyle bir misal ile neyi kastetti (murâd etti)?" derler. Allah onunla birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla ancak o fâsıkları şaşırtır. (2/Bakara: 26)

Bu âyette geçen ve Allah Teâlâ'ya izafe edilen iradenin, "bir anlamı kastetmek" manası vermek üzere soru şeklinde kullanıldığı açıktır. Buradaki kullanıma iradenin sahip olduğu diğer anlamlardan herhangi birini vermek uygun değildir. Bu manayı taşıyan 74/Müddessir sûresi 31. âyette de, yukarıda altı çizili olarak verdiğimiz ifade aynen geçmektedir. Farklı olarak orada cehennemde görevli meleklerin sayısı kafirler tarafından merak konusu edilmiştir. "Allah böyle bir misal ile neyi kastetti?" sorusu ise hiç değişmeksizin mevcuttur. Arap dilinde iradenin, bu anlamı ifade etmek için kullanımı oldukça yaygındır. Buna göre lafız-mana ilişkisinde, iletişimin bir aracı olan lafızla asıl olarak mana "murâd", yani talep edilmektedir. Bu aynı zamanda lafızda gizli muhtemel farklı anlamlardan birinin tercih edilmesi manasını da içermektedir.

2. Dinî/Ahlâkî Hükümleri Belirleme

Bir şeyi talep etme, emretme, bir şey hakkında hüküm beyan etme gibi anlamları irade kavramının içerisinde mevcut olduğuna yukarıda temas etmiştik. Bu birbirine yakın anlamların, Allah Teâlâ'ya izafe edilen irade fiilinde, O'nun karşısında kul ve mükellef konumunda bulunan insandan beklenen ahlakî davranışlar bağlamında da yer aldığını görmekteyiz. Bu durumun en genel ifadesi 5/Mâide sûresinin ilk âyetinde yer almaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

Ey iman edenler! Sözleşmelerin gereğini yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız şartıyla, çeşitli hayvanlar size helal kılındı. Ancak haram oldukları size okunacak olanlar müstesna. Şüphesiz Allah dilediği hükmü verir. (5/Mâide: 1).

Âyette yer alan irade fiili, alan itibarıyla sözleşmeleri yerine getirme ve ihramlı iken avlanmama özelinde, Müslümanların sorumlu tutuldukları dinî

hükümlerin belirlenmesini ifade etmektedir. Burada Allah Teâlâ'nın insanlardan talep ettiği, onlara emrettiği ve hükümlerini koyarak sınırlarını belirlediği hususlar, O'nun iradesinin nesneleri olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla ilahî irade, insanların uymak zorunda oldukları dinî hükümlerin belirlenme aşamasını gösteren bir fiil konumundadır. Âyetin son kısmında Allah Teâlâ'nın hükmünün O'nun iradesine bağlı olarak ortaya çıktığı açıkça belirtilmektedir ki bu, bütün dinî hükümler için geçerlilik taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle insanın dinî açıdan ne ile sorumlu olduğunun tespit edilmesi, ilahî iradenin etki alanına girmektedir.

Buna benzer diğer bir geniş anlam 8/Enfâl sûresinde de belirtilmektedir:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Hiçbir peygamberin, yeryüzünde ağır basmadıkça (kesin zafere ulaşıp üstün gelmedikçe) esirleri olması uygun değildir. Siz dünya malını istiyorsunuz, oysa Allah ahireti murad eder. Allah azîzdir, hakîmdir. (8/Enfâl: 67).

Âyetin bağlamına dikkat edildiğinde, Bedir savaşı sonrasında İslâm'ın azılı düşmanları olan bazı müşriklerin esir alınması ve fidye karşılığı serbest bırakılmaları âyette "siz dünya malını istiyorsunuz/tercih ediyorsunuz" şeklinde açıklanmıştır. Oysa Müslümanların yapması gereken öncelikle ve daima Allah'ın rızası gözetecek işler olmalıdır. "Âhireti irade etmek/istemekten" maksat, genel anlamda Allah'ın koymuş olduğu hedefler doğrultusunda O'nun istediği bir yaşam tarzı sürmek; bu âyet özelinde ise Allah'ın dinini gâlip kılacak davranışlarda bulunmaktır. Nitekim bu, "âhireti irade/tercih etme", diğer bir ifade ile hayatın temel değerlerinde "âhiret inancı"nı esas alma anlamına gelmektedir. Öyleyse Allah'ın âhireti istemesi, müminlerin âhirette verecekleri hesabı gözeterek dinî-ahlakî sorumluluk dairesinde hareket etmeleri manasını taşımaktadır. Bu da yerine getirilmesi gereken dinî hükümleri kapsamaktadır.

Allah tarafından irade edilen şeylerin âhirette fayda veren inanç ve fiiller olduğunu, âhireti hesaba katmadan sırf dünyayı düşünerek yaşayan kâfirler hakkındaki ilahî beyanlara bakarak görmek de mümkündür:

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, Allah'a hiç bir şekilde zarar veremezler. Allah onlara ahirette bir pay vermemek istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır. (3/Âl-i İmrân: 176).

Hayatını Allah'ın dini karşısında küfür içinde geçirenler hakkında, âhirette pay verilmeme iradesinin anlamı, şüphesiz küfrün gerektirdiği bütün kabullerin, dünya ve âhiret bağlamında olumlu ahlakî nitelikler olmadığının belirtilmesidir.

Allah'ın elçisi tarafından tebliğ edilen dinî/ahlakî düzen, insan için belirlenmiş sorumluluk alanıdır. Bu alanın dışında kalan inanç, düşünce ve eylemlerin Allah tarafından onaylanmadığı, dolayısıyla âhirette bir fayda sağlamayacağı âyetteki iradenin içeriği ile beyan edilmiş olmaktadır.[18] Kâfirlerin bu konumu ile ilgili benzer bir beyan 8/Enfâl sûresi 7. âyette geçmektedir. Bedir Savaşı'nın nasıl cereyan edeceği ve öncelikli hedefin ne olacağı hususunda, müminlerin iradesinden farklı bir biçimde Allah Teâlâ hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin kökünü kazıma iradesini dile getirir. Diğer bir ifadeyle kâfirleri cezalandırma iradesi[19], insanların sorumlu oldukları dinî hükümlerin alanını en genel şekliyle göstermektedir. Hz. Peygamber ile gönderilen din, Allah'ın insanlardan irade ettiği, yani tâbi olup uygulamalarını istediği, emir, tavsiye ve yasaklardan oluşan bir düzendir. Bu düzenin karşısında yer almak, Allah'ın bu anlamdaki iradesine dâhil değildir.[20] Dolayısıyla yukarıda geçen "âhireti irade/tercih etme" ifadesi çerçevesinde söylediklerimiz, bu iki âyet bağlamında tersinden beyan edilmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle Allah küfürden râzı değildir[21] ve onu uyulması gereken bir din olarak irade etmemektedir. Bu sebeple küfrün kapsadığı her türlü inanç ve eylemler hakkındaki ilahî hüküm, onların yapılmaması gerektiği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Allah Teâlâ benzer bir durumu neyi irade etmediğini söyleyerek de belirtmektedir:

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ

Ben onlardan herhangi bir rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum. (51/Zâriyat: 57).

Bu âyetin hemen öncesinde, Allah Teâlâ "*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*" buyurmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın insanlardan irade/talep ettiği şey, onlardan irade etmediği şeyin belirtilmesiyle de vurgulanmaktadır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus, yukarıda verdiğimiz âyetlerin, dinî hükümler hakkındaki genel yaklaşımı beyan ediyor olmasıdır. Bunun yanı sıra Allah'ın dinî alan itibarıyla yapılması ve yapılmaması

---

18 Bu âyetin, bir sonraki grup içerinde değerlendirilmesi de mümkündür. Bizim buradaki değerlendirmemiz, âhirette pay vermemeye sebep olan şeylerin vurgulanması üzerinden genel bir anlama ulaşmakla ilgilidir.

19 Bkz. 9/Tevbe: 55, 85.

20 Cinlerin inanç-ahlak durumlarının anlatıldığı sûrede, onların göğe çıkmalarının engellenmesi üzerine bu durumla ilgili olarak Allah'ın bir kötülük veya hayırdan hangisini irade ettiği hakkında bir tereddüt dile getirilir. Bkz. 72/Cin: 10. Takip eden âyetlerde cinlerin hidayeti (Kur'an'ı) işitmelerinin söylenmesi ile irade edilenin hayır olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu âyet de bu grupta izah ettiğimiz anlam çerçevesinde değerlendirilmelidir. Zira insanları doğru yola çağıran Kur'an'ı göndermek, bu âyette ona dayalı olarak oluşacak hayır düzenini irade etmek olarak gösterilmektedir.

21 Bkz. 39/Zümer: 7.

gereken şeyler hakkında özel beyanları da mevcuttur. Bu beyanlar, doğrudan irade ile birlikte kullanılmasa da, yukarıda verdiğimiz genel anlatım bizim bu ilişkiyi kurmamızı sağlamaktadır.

Bununla birlikte dinî-ahlakî hükümlerle ilgili özel bazı hususların irade fiiline bağlı olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Aile düzeni ile ilgili hükümlerden bahseden birkaç âyetten sonra 4/Nisâ sûresinde şu ifadeler yer almaktadır:

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Allah, sizlere (hükümlerini) açıklamak, sizden öncekilerin yollarını size göstermek ve tevbenizi kabul etmek istiyor. Allah, her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (4/Nisâ: 26).

Bu âyette Allah Teâlâ, bildirdiği hükümleri açıklamayı, Allah'ın emrine uygun yaşamış geçmiş ümmetlerin yollarına hidayet etmeyi ve inananların tevbesini kabul etmeyi[22] kendi iradesine bağlamıştır. Dolayısıyla müminlerden istenen bu açıklamaları dikkate alarak fiillerini düzenlemeleri, dinî/ahlakî açıdan doğru olarak beyan edilene uygun davranma (hidayet), hatalı eylemlerinden sonra ise pişmanlık duygusu ile birlikte Allah'a yönelmeleri ve O'ndan mağfiret dilemeleridir.

İnsanların uyması beklenen ilahî emirler hakkındaki irade, bazı âyetlerde bu emirlerin niteliği ve sonuçlarıyla da ilişkilendirilmiştir. Hz. Peygamber (sas)'in eşlerine has kılınan bir hitapta, onlardan cahiliye âdetlerinden uzak durmaları, namaz kılmaları, zekât vermeleri, Allah ve Resûlüne itaat etmeleri emredilmektedir:

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Hem vakarınızla evlerinizde durun da önceki cahiliyet devrinde olduğu gibi süslenip çıkmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah ve Resulü'ne itaat edin. Ey ehl-i beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (33/Ahzâb: 33).

Bu emirlere uymalarının neticesi, Allah Teâlâ'nın iradesi onları pisliklerden arındırma ve tertemiz kılma şeklinde tecelli etmektedir. O'nun irade ettiği dinî hükümlere uymak, Allah'ın pisliklerden arındırma ve temiz kılma iradesini netice vermektedir. Emretme şeklinde tezahür eden birinci iradeye itaat etme, Allah'ın onlar hakkında gerçekleşen bazı fiillerinin iradesini ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir durum abdest alma emrinden sonra, temizleme ve nimetini tamamlama iradesinde[23] de görülmektedir.

---

22 Ayrıca bkz. 4/Nisâ: 27;

23 Bkz. 5/Mâide: 6.

Diğer taraftan emredilen hükümlerle ilgili olarak bazı nitelikler de irade ile ilişkilendirilmektedir. Yukarıda aile düzeni ile ilgili bahsettiğimiz âyetlerin hemen ardından Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا

Allah, (din hususundaki ağır teklifleri) sizin için hafifletmek istiyor. Çünkü insan (sabır ve tahammül bakımından) zayıf yaratılmıştır. (4/Nisâ: 28).

İnsanların hayata geçirmeleri için Allah tarafından emredilen hükümlerin aynı zamanda O'nun kolaylaştırma iradesini içerdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla insanların hem bu emirlere itaat etmeleri hem de bunu yaparken zorlukla karşılaşmamaları irade edilmiştir. Benzer durum Ramazan ayında oruç tutma[24] ve abdest alma[25] emirleri için de söz konusu edilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında söz konusu âyetlerde geçen iradenin "emretme" "hüküm koyma" anlamlarını içerdiği gibi, bunlara bağlı sonuçları "talep etme" manasını da kapsamaktadır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın hüküm ve emir olarak ortaya çıkan iradesine uyulmaması durumunda cezalandırması dikkate alındığında, bu anlamdaki iradesinin, rızasını ve muhabbetini kapsadığını söylemek de mümkündür. Kur'an-ı Kerîm'in pek çok yerinde Allah Teâlâ, dinî sorumluluk karşısında duyarlılık gösterip olumlu davranışlar sergileyenleri sevdiğini ve onlardan razı olduğunu; buna karşılık umursamaz davranıp olumsuz hareketlerde bulunanlara kızdığını ifade etmektedir. Örneğin Allah Teâlâ, işini iyi yapanları (muhsinleri)[26], hatasından pişmanlık duyup tevbe edenleri ve temizlenenleri[27], sakınanları (müttakîleri)[28], sabredenleri[29], adaletli davrananları[30] vs. sever. Bunlar aynı zamanda insan tarafından yapılması istenen (irade edilen) davranışlardır. Diğer taraftan Allah Teâlâ, aşırı gidenleri[31], büyüklük taslayanları[32], zâlimleri[33], bozguncuları[34] vs. sevmez. Dolayısıyla Allah'ın hüküm belirleme iradesi, bunların yasaklanması şeklinde tezâhür eder. Netice olarak da

---

24 Bkz. 2/Bakara: 185.

25 Bkz. 5/Mâide: 6.

26 Bkz. 2/Bakara: 195;

27 Bkz. 2/Bakara: 222.

28 Bkz. 3/Âl-i İmran: 76.

29 Bkz. 3/Âl-i İmran: 146.

30 Bkz. 5/Mâide: 42.

31 Bkz. 7/A'raf: 55.

32 Bkz. 16/Nahl: 23.

33 Bkz. 42/Şûrâ: 40.

34 Bkz. 28/Kasas: 77.

insanlar Allah'ın bu iradesine uyup uymama bakımından rahmet veya azap ile karşılaşırlar.

3. Yapma/Yaratma Kararı

İrade mastarından türeyip Allah Teâlâ'ya izafe edilen fiillerden bir kısmı, yapma/yaratma/varlık sahasına çıkarma kararı anlamını ifade etmektedir. Bir önceki grupta, nasıl ki insan topluluğu için uymaları gereken hüküm koyma iradesi, onlar için bir düzeni ifade ediyorsa, aynen bunun gibi âlem için de bir düzenden, Allah tarafından belirlenmiş sınırları ve kuralları hatırlatan bir iradeden söz etmek mümkündür. Ancak burada, diğerinden farklı olarak iradenin iki nesnesinden bahsetmemiz gerekmektedir. Bunlardan birincisi bir bütün olarak âlemin yaratılmasıyla ilgilidir. Âlemde ne varsa Allah öyle irade ettiği için vardır:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece "Ol!" demektir. O da hemen oluverir. (36/Yâsin: 82)[35]

Bu âyetin hemen öncesinde Allah Teâlâ'nın her türlü yaratmaya kâdir olduğu, bir sonraki âyette ise her şeyin mülkünün O'nun elinde olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla hem bu âlem hem de âhiret bağlamında yaratılmış ve yaratılacak ne varsa Allah'ın iradesi ile ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle Allah'ın yaratması O'nun iradesinin bir sonucudur. Âlemde cereyan eden bütün oluşları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür:

فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ

Dilediği şeyleri mutlaka yapandır. (85/Burûc: 16).[36]

Yukarıdaki âyetle bağlantılı olarak ele alındığında, âlemdeki oluşların Allah'ın iradesi sonucu ortaya çıktığı hususu bu âyetten de anlaşılmaktadır. Allah'ın fiili O'nun iradesine göre vücûd bulmaktadır. Bunu tersinden okumak da mümkündür. Allah'ın irade etmediği bir şeyin var olmaması veya var olan bir şeyin ortadan kaldırılması da yine ilahî iradeye bağlanmaktadır:

---

35 Ayrıca bkz. 16/Nahl: 40. Ayrıca 3/Âl-i İmrân sûresi 47. âyetinde, Hz. Meryem'in Hz. İsa (as)'ya hamile kalmasıyla ilgili olarak, aynı kalıp ifade, irade yerine "kazâ" fiiliyle kullanılmaktadır. Buna göre âyet, irade de olduğu gibi, Hz. İsa (as)'nın yaratılmasına kesin karar verilmesi anlamını ifade etmektedir. Tıpkı yukarıda olduğu gibi bu âyette de bu yaratma iradesi, "Allah meşîet ettiğini yaratır" ifadesiyle desteklenmektedir. Ayrıca bkz. 2/Bakara: 117.

36 Ayrıca bkz. 11/Hûd: 107; 22/Hac: 14.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah, ancak Meryemoğlu İsa Mesih'tir" diyenler şüphesiz kâfir olmuşlardır. (Onlara) de ki: "Allah, Meryemoğlu İsa Mesih'i, annesini ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese O'na kim engel olabilir?" Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır. Allah, her şeye kadirdir. (5/Mâide: 17).

Âyette Allah Teâlâ Hz. İsa (as), Hz. Meryem ve yeryüzündeki herkesin ortadan kalkmasını irade etme imkânından bahsetmektedir. Allah'ı tek bir rab olarak kabul etmeyenlere, O'nun her şeyin yegâne gerçek sahibi olmasının yanı sıra Hz. İsa (as) ve Hz. Meryem de dâhil hiç kimsenin ilah olarak kabul edilemeyeceği, Allah'ın yaratma eylemi ve yaratmayı belirleyen iradesi ile cevap verilmektedir. Yaratılmış hiçbir şey ilah olarak kabul edilemez. Onların var olmaları, sadece Allah'ın iradesi ve yaratması iledir. Allah'ın onların varlığını irade etmemesi ve dolayısıyla yaratmaması da mümkündür. Nitekim âyetin son kısmında Allah'ın meşîet ettiğini yaratacağını söylemesi bunu açıkça ifade etmektedir. Bu bağlamda âlem ve içindekileri yaratma anlamındaki ilahî irade ile meşîet kavramının ortak bir manaya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuya ileride tekrar temas edeceğiz.

Bu gruba ait irade kavramının yöneldiği ikinci alan, insanlık düzeniyle ilgilidir. Buna kısaca bireysel ve toplumsal nitelikleri itibarıyla insanın fıtratı da diyebiliriz. Allah Teâlâ insanın yaratılışına yerleştirilen imkân ve kabiliyetlerin ortaya çıkması için iyilik ve kötülüğün bir arada bulunduğu ve serbestçe işlendiği bir düzen irade etmiştir. En genel anlamıyla bu, insan için tasarlanmış, yani yaratılmış bir düzendir. Bu düzenin temel kavramlarının hidayet/doğru yolda olma ve dalâlet/doğru yoldan sapma olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse Allah tarafından yaratılan, insanın hidayet veya dalâlette olmasına imkân tanıyan bu sistem, Allah'ın iradesidir. Sistemi bu şekilde yaratan Allah'tır. Hidayet ve dalâlet kavramları ahlakî bir içeriğe sahip olmakla birlikte burada söz konusu edilen bu içerik değil, bu içeriğe zemin hazırlayan sistemin irade edilip yaratılmasıdır.

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun gönlünü İslâm'a açar. Kimi de yolundan saptırmak isterse, sanki göğe yükseliyormuş gibi, göğsünü dar ve sıkıntılı yapar. Allah, inanmayanları işte böyle pislik içinde bırakır. (6/En'am: 125).

İnsanların dinî-ahlakî açıdan bulundukları konumlar olan hidayet ve dalâlet, Allah'ın irade ettiği bu sistemin birer unsurudurlar. Bu anlamda insanın hidayet ve dalâlette olması, Allah'ın iradesi kapsamında yer almaktadır. Yukarıdaki âyette altı çizili olarak verilen kalıplar, aynen irade yerine meşîet mastarından türeyen fiillerle de ifade edilmektedir. Bu sebeple Allah'ın hidayete erdirme veya saptırma/idlal iradesinin ne anlama geldiği ve nasıl gerçekleştiğini meşîet konusunu ele alırken değerlendireceğiz.[37]

İnsanın yaptıklarından sorumlu ahlâkî bir varlık olmasını sağlayan bu düzenle ilgili olmak üzere Allah Teâlâ kendi yapıp etmelerine de ahlakî nitelikler atfetmektedir:

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ

Bunlar Allah'ın, sana gerçek olarak okuyageldiğimiz, âyetleridir. Allah âlemlere zulmetmeyi irade etmez. (3/Âl-i İmrân: 108).[38]

Allah Teâlâ'nın irade edip yarattığı bu âlemde, kendi fiili olarak gerçekleşen bir zulüm iradesi yoktur. Dolayısıyla âlemde cereyan eden Allah'ın yapıp yaratmalarından hiçbiri herhangi bir şekilde zulüm ile ilişkilendirilemez. Zulmetme gibi ahlakî nitelikli eylemler, asıl itibarıyla sorumlu bir varlık olması bakımından sadece insanla ilişkilendirilebilir görünmektedir. Nitekim buna binaen her şeyin sahibi, mâlikü'l-mülk vasfına hâiz olan Allah'a, ne yaparsa yapsın, bu tür ahlakî kavramlar yüklenemeyeceğini dile getiren kelamcılar vardır.[39] Ancak bu ve benzer diğer âyetlerde açıkça görüldüğü üzere, hikmet, adalet ve merhamet gibi ilahî sıfatlar, insana ait ahlakî sistemin kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın fiilleri bu çerçevede gerçekleşmektedir. Şu farkla ki, bu ahlakî sistem insana dışarıdan ve kendi iradesi dışında yükleniyor olmasına rağmen; Allah açısından bakıldığında bu, tamamen zâtî bir durumdur. Diğer bir ifadeyle zulüm, Allah için bir kudret konusu değil, hikmet ve adalet meselesidir.

Bu gruba dâhil irade kavramı, bazen bu iki alanın, yani âlem düzeni ile insan için tasarlanan sistemin kesişme noktasına da atıfta bulunmaktadır:

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

---

37 İradenin bu anlam alanıyla ilgili diğer âyetler için bkz. 5/Mâide: 41; 22/Hac: 16.

38 Ayrıca bkz. 40/Mü'min: 31.

39 Örneğin bkz. Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut 1983, s. 116.

De ki: "Eğer Allah size bir felâket diler veya bir rahmet murad ederse, O'na karşı sizi kim korur?" Onlar kendilerine Allah'tan başka ne bir dost bulurlar ne de bir yardımcı. (33/Ahzâb: 17).

Burada üç kademeli bir faaliyetten bahsetmek mümkündür. Allah Teâlâ'nın kâinatta var olmasını irade edip yarattığı ve bizim "doğa olayları" olarak isimlendirdiğimiz faaliyetler, Allah'ın âlemde cereyan ettirdiği âdetidir. Yeryüzünün muhtelif yerlerinde iklimlerin oluşması, yağmurların yağması, fırtına, sel, deprem gibi felaketlerin oluşması birinci aşamaya ait faaliyetlerdir. Bunların olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurarak insanların başına gelmesi de ikinci aşamayı meydana getirir ki, bu da Allah'ın iradesi ve yaratması kapsamında yer almaktadır. Bu olayların sonucunda insanda, bütün bunların yaratıcısı ve sahibi olması bakımından Allah'a yönelmek ve O'nun yardımına sığınmak anlamında hidayet veya tam tersi isyana yönelmek, Allah ile irtibatını koparmak anlamında dalâletin ortaya çıkması da yukarıda bahsettiğimiz sistemin gereği çerçevesinde Allah'ın iradesi kapsamına girmektedir. Bu sebeple Allah Teâlâ irade edip yarattığı bu tür olayları, insanın hidayetine bir vesile ve dalâletten uzak kalması için bir ikaz/tehdit olarak hatırlatmaktadır. Dolayısıyla bazı âyetlerde zarar verme ve fayda verme iradesi olarak tanıtılan ve hem dünya hem de âhiretteki olayları kapsayan bu yaratmalar, insanları Allah'ın ahlâkî alan oluşturan iradesine uygun davranmaya sevk etmektedir. Öyleyse bu birbirinden farklı alanların tamamı, Allah'ın iradesinin farklı tezahürlerinden ibarettir ve birbirleriyle yakın ilişki içindedirler.[40]

Allah Teâlâ'nın fâil olarak zikredildiği irade mastarından türeyen fiillerden buradaki tasnife dâhil etmediğimiz iki âyet daha vardır. Bu iki âyette de Allah'ın iradesi "lev" (لو) şart edatıyla birlikte kullanılmaktadır. Allah'ın irade ve meşîetinin şart edatları ile birlikte kullanılması hususuna ileride değineceğiz.

B. Meşîet Kavramı

Meşîet kavramının sahip olduğu anlamları aktarırken, dilcilerin ona irade etme ve icat etme manalarını verdiklerini belirtmiştik. Bize göre bu iki anlamın birleştirilmesi ile oluşan "Allah'ın bir şeyi var kılma, yaratma veya yapma iradesi" manası, Kur'an-ı Kerîm'in kullanımı dikkate alındığında daha uygun görünmektedir. Şunu öncelikle belirtmeliyiz ki, meşîet kavramının irade etmek anlamına gelmediğini, ikisinin birbirinden tamamen farklı olduğunu iddia etmek[41] kanaatimizce doğru değildir. İrade kavramını açıklarken onun

---

[40] Bu kapsamda değerlendirilebilecek diğer âyetler için bkz. 5/Mâide: 49; 11/Hud: 34; 13/Ra'd: 11; 17/İsrâ: 16, 18; 18/Kehf: 82; 28/Kasas: 5; 36/Yâsin: 23; 39/Zümer: 38; 48/Fetih: 11.

[41] Bu iddia için bkz. http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/kuranda-irade-sey-ve-fitrat.html (16.04.2009).

"yapma/yaratma kararı" anlamı üzerinde durmuş ve bu mananın iradenin kapsamında yer aldığını söylemiştik. İşte meşîet kavramının Kur'an'daki kullanımı iradenin o anlamıyla aynı mana alanına sahiptir. Ancak irade kavramının, bu anlam için kullanımı, meşîet kadar çok değildir. Şimdi bu iki kavramın ortak kullanım alanına bakalım.

1. Meşîet ve İradenin Ortak Alanı: Yapma/Yaratma Kararı

Meşîetin, var olan anlamındaki "şey" kelimesinin mastarı olmasına bakarak onun var kılma/icad etme manasını taşıdığını kabul edenler vardır. Oysa bir şeyi icad etme ile onun varlığını irade etme arasında ciddi bir eylemlilik farkı vardır. Bu iddia, cümlenin geneline göre meşîetin bazen icad bazen de irade anlamı taşıdığı şeklinde de değildir. Dolayısıyla bu iddiaya göre meşîet ve irade tam anlamıyla birbirinden farklıdır.

Kanaatimizce meşîetin irade anlamını taşımadığını, sadece var kılmayı ifade ettiğini düşünmenin, meşîet ile yaratma arasında fasıla bulunmamasından kaynaklanmış olması mümkündür. Zira Allah Teâlâ'nın bir şeyi meşîet etmesi ile onun var olması arasında hiçbir engel yoktur. Bununla birlikte bir şeyin var olması için öncelikle varlığının irade edilmesi, yani varlığının yokluğuna tercih edilmesi gerekir. Sağlam ve düzgün işlenmiş (muhkem) bir fiilin, bilgi ve iradeye dayanmadan meydana gelmesi düşünülemez. Kelâmî olarak ifade etmek gerekirse bu, kudretin iradeye tâbi olması anlamına gelmektedir. Kudretin taalluku Allah'ın ilminde bulunan imkân sahasıdır. Bu sahada yer alan mümkünlerden hangisinin ne suretle var olacağı ise iradenin taallukunu oluşturmaktadır. Zira Allah'ın fiilleri, değiştirilmesi mümkün olmayan bir zorunluluk ile meydana gelmezler. O, varlığı mümkün olanlar ve bunların muhtemel formları arasında tercih ve tahsiste bulunur. Bu anlamda Allah Teâlâ'nın kâinatta cereyan eden eylemlerinin ve var kılmalarının tamamı bir irade ile ilişkilidir. İşte bu tür iradenin diğer bir adı da meşîettir.

Kur'an-ı Kerîm'in pek çok âyetinde meşîet mastarından türeyen fiiller başka bir fiilin öncesinde kullanılmaktadır. Örneğin "meşîet ettiğini yaratma"[42], "meşîet ettiğini imhâ etme, yerinde bırakma"[43], "meşîet ettiğini yapma"[44], "meşîet ettiğini terkip etme"[45] ifadeleri meşîetin yapma/yaratmadan önce gerçekleştiğini, aynı zamanda meşîet ile yapma/yaratma arasında bir fasıla ve

---

42 Bkz. 3/Âl-i İmrân: 47; 5/Mâide: 17; 24/Nur: 45; 28/Kasas :68; 30/Rum :54; 35/Fâtır: 1; 39/Zümer: 4; 42/Şûrâ: 49.

43 Bkz. 13/Ra'd: 39.

44 Bkz. 3/Âl-i İmrân: 40; 14/İbrahim: 27; 22/Hac: 24.

45 Bkz. 82/İnfitar: 8.

engel bulunmadığını göstermektedir. Bu ifadelere göre Allah, bir şeyi yapmakta/yaratmaktadır ve bu O'nun meşîetine göre gerçekleşmektedir. Allah Teâlâ'nın bir şeyi meşîet etmesi, onun yaratılması hakkındaki kesin kararı ifade etmektedir. Söz konusu ifadelerden bu anlamın izale edilmesi mümkün değildir. Kur'an-ı Kerîm, yaratmaya dair meşîetin hem genel hem de özel uygulamalarını pek çok yerde zikretmektedir.[46]

İrade ve meşîet kavramlarının, benzer kalıp cümlelerde söz konusu anlamı ifade etmek üzere birbirlerinin yerine kullanıldıkları da görülmektedir. Bu, iki kavramın aynı manayı ifade imkânına sahip olduğunun en açık delillerindendir:

انَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آَمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

Şüphe yok ki Allah, iman edip salih amelleri işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak. Şüphesiz Allah dilediğini (irade ettiğini) yapar. (22/Hac: 14).

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آَمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآَخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

Allah, iman edenleri, dünya hayatında da, ahirette de sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri de saptırır. Allah, dilediğini (meşîet ettiğini) yapar. (14/İbrahim: 27).[47]

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آَيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ

İşte biz onu (Kur'ân'ı) böylece, apaçık âyetler olarak indirdik. Şüphesiz Allah dilediğini doğru yola eriştirir. (22/Hac: 16).

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

İnsanlar içinde bir kısım beyinsizler takımı, "Bunları bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, batı da Allah'ındır. O, dilediği kimseyi dosdoğru yola hidâyet eder." (2/Bakara: 142).

Yukarıdaki âyetler, irade ve meşîet kavramlarının birbirinin yerine kullanılabildiğini göstermektedir. Ancak buradaki kullanımlar, iradenin taşıdığı tüm manalar hakkında değil, sadece onun yapma/yaratma kararı anlamı ile

---

46 Bu tür âyetler hakkında bkz. 6/En'am: 133; 14/İbrahim: 19; 18/Kehf: 39; 22/Hac: 5; 35/Fâtır: 16; 42/Şûrâ: 29, 49-50; 43/Zuhruf: 60; 56/Vâkıa: 65, 70; 80/Abese: 22.

47 Ayrıca bkz. 2/Bakara: 253; 3/Âl-i İmrân: 40; 22/Hac: 18.

sınırlıdır. Bu âyetlerde geçen iradeyi bir manayı kastetmek veya dinî/ahlakî hüküm belirleme anlamlarında değerlendirmek söz konusu değildir.

Bu bağlamda meşîetin iradeden tamamen farklı olduğu yolunda ileri sürülen bazı fikirlerin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Örneğin, daha önce zikrettiğimiz 36/Yâsin sûresi 82. âyette geçen "*izâ erâde şey'en*" ifadesinde yer alan "şey" kelimesinin aslının "şey'e şey'in" şeklinde değerlendirilip âyetteki "şey" kelimesinin mastar manasında olduğunu ileri süren iddia bunlardandır.[48] Âyette geçen "şey" tabirinin mastar olarak alınması, kanaatimizce irade ile meşîet arasındaki farkı ispat etme amacına yönelik bir zorlamadan ibarettir. Böyle bir yorumla "*bir şeyi meşîet etmeyi/var kılmayı irade ettiğinde*" anlamına ulaşılarak iki kavram arasındaki fark gösterilmek istenmektedir.[49] Oysa buradaki "şey" tabirinin iradenin konusu olan obje anlamında mef'ul olduğu son derece açıktır. İbarenin geçtiği cümlede konum gereği iradenin mef'ulü olan "şey" tabiri, anlam itibarıyla bu ibarenin öncesinde ve sonrasında yer alan ve var etme/yaratma anlamına gelen iki fiilin nesnesi durumundadır. Bir önceki âyette (36/Yâsin: 81) Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmasından, âhirette insanı tekrar diriltmeye kâdir olduğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla irade edilenin, "şeyi yaratmak" olduğu ibarenin öncesindeki anlatım ile sabittir. Söz konusu 82. âyetin devamında ise "kun/ol" emri ile tekvîn/oluşturma ifade edilmiştir. Bu da söylediğimiz anlamın bir kere daha pekiştirildiğini göstermektedir.[50]

Diğer taraftan yukarıda zikrettiğimiz "يخلق ما يشاء/dilediğini yaratır" gibi bazı Kur'anî ifadeler, bu tür bir zorlamayı anlamsızlaştırmaktadır. Zira meşîete var kılma anlamı verilecekse bu ifadeler "Allah, var kıldığını yaratır" şekline dönüşür ki, böyle bir yorumu tercih etmenin hiçbir gerekçesi olamaz. Ayrıca böyle bir yorum, yaratma ile irade arasındaki bağlantının zayıflaması sonucunu doğurur. Zira Kur'an-Kerîm'de, "yapma/yaratma kararı" anlamını ifade için meşîet mastarından türeyen fiillerin kullanımı irade mastarına göre çok daha fazladır. Dolayısıyla meşîetin, belirttiğimiz manada anlaşılması, Allah Teâlâ'nın fiilleri dikkate alındığında kâdir, âlim, âdil, rahîm vb. sıfatlarla donanmış

---

48 Bkz. http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/kuranda-irade-sey-ve-fitrat.html (16.04.2009).

49 Bu görüşün yer aldığı internet sayfasında, Yâsin sûresinde geçen söz konusu âyetin meâli "bir şeyi irade ettiğinde yaptığı, sadece ona 'ol' demektir" şeklinde verilmiştir. Bu meâlin yukarıdaki "şey" kelimesine mastar anlamı veren açıklamayı ifade etmekten uzak olduğu âşikârdır. Yazarın (?) anlayışına göre meâlin "oluşturmayı irâde ettiğinde" şeklinde olması gerekirdi. Hâlbuki yazarın verdiği meâldeki "bir şeyi irade ettiğinde" tabiri, mastar manasını değil, ona izafetli mef'ul manasını esas aldığından bu anlamı ifade etmez. Dolayısıyla yapılan açıklama ile verilen meâl arasında tutarsızlık vardır.

50 Ayrıca bkz. 2/Bakara: 117; 16/Nahl: 40.

olmasının yanında, tabiri câizse mutlak anlamda özgür/mürîd olmasını daha açık bir şekilde vurgulamaktadır.

Bütün bu söylediklerimize istinaden biz, "var kılmayı istemek" anlamında irade ve meşîetin ortak bir anlam alanına sahip olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte irade kavramının içeriğinde yer alan diğer anlamlar ve başka bazı kavramlarla arasındaki ilişkiler, onun meşîet kavramıyla birebir eş değer olmasına engel olmaktadır. İrade kavramı, "var kılma kararı"nın yanı sıra diğer anlam alanlarını da kapsıyor olması bakımından meşîet kavramına göre daha geniş bir kullanım imkânına sahiptir.[51] Mantıksal bir önermeyle ifade etmek gerekirse her meşîet bir irade olmakla birlikte her irade meşîet değildir.

Kur'an-ı Kerîm'deki yapma/yaratma anlamındaki meşîetin aynı zamanda yaratmanın keyfiyeti ile de ilişkili olduğunu görmekteyiz. Yaratma ile ortaya çıkacak nesnenin nasıllığını belirleyenin meşîet olduğuna dair ibarelerle karşılaşırız:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Sizi, rahimlerde <u>dilediği gibi</u> şekillendiren O'dur. Kendisinden başka tanrı olmayan, azîz ve hakîm olan O'dur. (3/Âl-i İmran: 6).

Bu âyet, meşîetin, varlık ile yokluk arasında bir tercihte bulunmanın ötesinde aynı zamanda varlığın formunu belirleyen bir etkinlik olduğunu da ifade etmektedir. Dolayısıyla yaratılan varlığın maddî sureti ile ilgili her husus meşîetin alanına girmektedir. Bu durum sadece insanın maddî plandaki yaratımıyla değil, bir bütün olarak âlemin unsurlarıyla da ilgilidir:

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

Allah O'dur ki, rüzgarları gönderir de bir bulut savururlar. Derken onu gökyüzünde <u>nasıl dilerse</u> öyle serer, parça parça da eder. Derken yağmuru görürsün, aralarından çıkar. Derken onu kullarından dilediğine döküverdi mi derhal yüzleri güler. (30/Rûm: 48).

Bu iki âyette atıfta bulunulan hususlar daha çok maddî yaratma ile alakalıdır. Bununla birlikte meşîet kavramının geçtiği bazı âyetler insanın özgün varlığı ve ahlakî durumuyla yakından ilgilidir. Âlemin maddeten yaratılmasında olduğu gibi burada da bir sistemden bahsetmek mümkündür. Buna binaen Allah Teâlâ rüzgârı nasıl meşîetine göre, yani kâinatta cereyan eden âdeti ve bununla ilgili koyduğu kurallar doğrultusunda estiriyorsa, yine kendi meşîetine

---

[51] İradenin meşîete göre daha genel olduğu hakkında bkz. Ebû İbrâhim el-Fârâbî, *Dîvânu'l-Edeb*, Matbaatu'l-Emâne, Mısır 1976, III, 420.

göre, yani insanlık âlemini tâbi kıldığı kurallar çerçevesinde, kullarına bilme imkânı sunar, onlara öğretir ve bunun sınırlarını belirler[52]; mülkü verir ve alır, yüceltir ve alçaltır[53]; yeryüzünde rızkını yayar ve kısar[54]; bazı kullarını peygamber olarak gönderir[55]; kullarının bazısını cennette, bazısını da cehennemde ebedî bırakır[56]; rahmetini ve lutfunu nasip eder[57]; yardımıyla kullarını zor durumdan kurtarır[58]; tevbeleri kabul edip merhamet gösterir veya azap eder[59]; hidayet eder, dalâlette bırakır[60]. Bütün bu eylem ve tercihler Allah'ın meşîeti çerçevesinde gerçekleşir, yani sistematiktir. Tercihlerin neye göre vuku bulduğu meselesine ise, hidâyet-dalâlet konusunda değineceğiz.

Allah Teâlâ'nın meşîetine göre varlık kazanan âlem ve insanlık alanının, halihazırda var olduğundan başka bir şekilde olma imkânı, Kur'an-ı Kerîm'de meşiet ve irade mastarlarından türeyen fiillerin şart edatlarıyla kullanıldığı bazı âyetlerde dile getirilir. Bu âyetler aynı zamanda, alternatifleri ile karşılaştırıldığında, var olan sistemin hangi dinamikler üzerine kurulduğunu ve önemsenen temel değerleri göstermektedir. Şimdi irade ve meşîet kavramlarının şart edatlarıyla kullanımına dair hususlara değinelim.

---

52 Bkz. 2/Bakara: 255, 251; 10/Yunus: 16; 42/Şûrâ: 51; 47/Muhammed: 30; 87/A'lâ: 7.

53 Bkz. 2/Bakara: 247; 3/Âl-i İmrân: 26; 6/En'am: 83 (Allah'ın yüceltmeyi dilediği kişi, putlara karşı savaşıp tevhîd dinini anlatan Hz. İbrahim'dir); 7/A'raf: 128, 176 (âyette Allah'ın yüceltmek için tercih etmediği kişi, Allah'ın âyetlerine sırt çeviren ve onları yalanlayan, azgınlık eden, dünyaya saplanan, hevasına tâbi olmuş, alçaklığın son kertesindeki kişi olarak anlatılır); 17/İsrâ: 18; 27/Neml: 87; 47/Muhammed: 4; 59/Haşr: 6.

54 Bkz. 2/Bakara: 212; 3/Âl-i İmrân: 27, 37; 5/Mâide: 64; 13/Ra'd: 26; 17/İsrâ: 30; 24/Nur: 38; 28/Kasas: 82; 29/Ankebut: 62; 30/Rum: 37; 34/Sebe': 36, 39; 36/Yasin: 47; 39/Zümer: 52; 42/Şûrâ: 12, 19.

55 Bkz. 2/Bakara: 90; 3/Âl-i İmrân: 179; 16/Nahl: 2; 23/Mü'minun: 24; 25/Furkan: 51; 40/Mümin: 15; 41/Fussilet: 14.

56 Bkz. 6/En'am: 128; 11/Hud: 107, 108.

57 Bkz. 2/Bakara: 105, 261, 269; 3/Âl-i İmrân: 73-74; 5/Mâide: 54; 10/Yunus: 107; 12/Yusuf: 56, 100 (Yusuf sûresinde geçen iki âyette de, ilahî rahmet ve lütuf için seçilen kişi, başına gelen bütün musibetlere rağmen Allah'ın emrinden ayrılmayan Hz. Yusuf'tur); 14/İbrahim: 11; 24/Nur: 21, 43; 42/Şûrâ: 8; 48/Fetih: 25; 53/Necm: 26; 57/Hadîd: 21, 29; 62/Cum'a: 4; 76/İnsan: 31.

58 Bkz. 3/Âl-İmrân: 13; 12/Yusuf: 110 (âyette zor durumdan kurtarılanların peygamberler ve Allah'ın dilediği kişiler olduğu söylenir. Suçluların ise bu gruba girmediği belirtilir); 21/Enbiyâ: 9 (âyette kurtuluşa erenlerin, peygamberler ve Allah'ın dilediği kişiler olduğu söylenir. Müsriflerin ise, Allah'ın meşîet ettiği bu gruba girmediği belirtilir); 30/Rum: 5; 39/Zümer: 68.

59 Bkz. 2/Bakara: 284; 3/Âl-i İmrân: 129; 4/Nisâ: 48-49, 116; 5/Mâide: 18, 40; 9/Tevbe: 15, 27; 13/Ra'd: 13; 17/İsrâ: 54; 29/Ankebut: 21; 48/Fetih: 18.

60 Bkz. 6/En'am: 111; 7/A'raf: 89, 155; 35/Fâtır: 22; 42/Şûrâ: 52; 74/Müddessir: 56.

2. Meşîet ve İradenin Şart Edatıyla Kullanımı: Sistemin Zorunsuzluğu

Yukarıda irade mastarından türeyen fiillerin Kur'an-ı Kerîm'de iki yerde "لو/lev" şart edatıyla kullanıldığını söylemiştik. Bu iki yerin dışında irade mastarında türeyen fiillere altı yerde "ان/in" şart edatı gelmiştir. Bunlardan birisinde Nuh (as) kavmine yönelik azgınlık yaptırma iradesi[61]; bir yerde Hz. İsa (as)'yı ve annesini helak etme iradesi[62]; dört yerde ise musibet/zarar veya rahmet/menfaat verme iradesi[63] söz konusu edilmiştir. İlk iki âyeti hidayet-dalâlet konusuyla, diğerlerini ise insanın yaşadığı düzenin yaratılmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Meşîet mastarına ait fiillerin bu tür kullanımı sayı bakımından daha çoktur. Hem irade hem meşîetten türeyen fiillere gelen şart edatları ile oluşan bu ifadeleri anlam bakımından üç ana kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlar sırasıyla (1) imkânsızın iradesi; (2) olmayanın iradesi ve (3) olması mümkün olanın iradesidir. Şimdi bu kullanımlara tek tek bakalım:

(1) *İmkânsızın İradesi/Meşîeti*: Kur'an-ı Kerîm'de iki yerde iradenin nesnesi konumunda olan şey, imkânsız/muhal olarak isimlendirebileceğimiz bir niteliğe sahiptir:

لَوْ **أَرَادَ** اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, elbette yaratacağından, dileyeceğini seçecekti. Ama o bundan münezzehtir. O, tek ve kahhâr olan Allah'tır. (39/Zümer: 4).

لَوْ **أَرَدْنَا** أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ

Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu katımızdan edinirdik. Biz (böyle) yapanlar değiliz. (21/Enbiyâ: 17).

Bu iki âyette ilahî iradenin nesnesi konumundaki şeyler Allah Teâlâ hakkında kabul edilmesi imkânsız olan hususlar arasında yer alır. İki âyette de insanların ileri sürdükleri yanlış tanrı tasavvurlarının reddi söz konusudur.

Birinci âyette Hıristiyanların Hz. İsâ (as) hakkındaki "tanrının oğlu" iddiası ele alınmaktadır. Bu yanlış itikad, farz-ı muhal bir önerme ile cevaplanmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus bu önerme ile önce yanlış inanç reddedilmiş, ardından bunun söz konusu bile olamayacağı dile getirilmiştir. Şöyle ki, çocuk edinme iddiasına karşı Allah Teâlâ "*katımızdan edinirdik*" diyerek, haddizatında hiçbir yaratılmışın tanrılık niteliklerini

61 Bkz. 11/Hud: 34.

62 Bkz. 5/Mâide: 17.

63 Bkz. 33/Ahzâb: 17; 36/Yâsin: 23; 39/Zümer: 38; 48/Fetih: 11.

taşıyamayacağını belirtmiş olmaktadır. Bu durum O'nun en seçkin elçileri için de geçerlidir. Dolayısıyla yaratılmış hiçbir şeye tanrılık atfedilemez. Yaratılmışların bu durumu dile getirildikten sonra âyetin son kısmı ile Allah Teâlâ'nın bütün kusurlardan münezzeh olduğu hatırlatılarak, çocuk edinmenin O'nun hakkında aklen ve dinen muhal/imkânsız olduğu hatırlatılmıştır. Zira Allah Teâlâ'nın mükemmeliyetinin sınırsızlığı, O'nun her türlü ihtiyaç, eksiklik, kusur vb. şeylerden uzak olduğunu ifade etmektedir. O'nun çocuk edinmesini gerektirecek herhangi bir şeyden ve böyle bir imkândan söz edilemez.

İkinci âyette de benzer bir şekilde "eğlence edinme iradesi"nden bahsedilmektedir. Allah Teâlâ bir önceki âyette yeri, göğü ve ikisi arasındakileri oyun olsun diye yaratmadığını bildirmektedir. Yaratılmış olan hiçbir şey bir eğlence arzusunun ürünü değildir. Dolayısıyla aynen çocuk edinme iradesi gibi eğlence edinme iradesi de Allah hakkında muhaldir.[64] Âyetin son kısmındaki "*Biz böyle yapanlardan değiliz*" ibaresi de, Zât-ı İlahî'nin bu tür kusurlardan münezzeh olduğunun ifadesidir.[65] Ayrıca O'nun hakkında böyle şeylerin tasavvur edilemeyeceği hususu, bir sonraki âyette geçen "*Allah'a yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun sizlere!*" ifadesiyle pekiştirilmiştir.

Bu açıklamalara istinaden iki âyette ifade edilen şartlı iradenin, insânî anlama düzeyindeki bazı yanlışlıkları farz-ı muhal olarak ele aldığını ve dolayısıyla gerçek anlamda bir irade olmadıklarını söyleyebiliriz.

(2) *Olmayanın İradesi/Meşîeti*: Yapma/yaratma anlamına gelen irade kavramını açıklarken, gerek kevnî gerekse insânî düzlemde irade ve meşîetin bir

---

64 Burada kullandığımız muhal tabiri, Allah'ın kudreti çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Her ne kadar "oyun edinmek" ilahi kudret açısından "mümkün" olarak değerlendirilse de, aslolan onun ilahî hikmet açısından taşıdığı anlamdır. Zira hakîm olan Allah Teâlâ'nın fillerinin zorunlu olarak hikmetli olması, onların "abes" olamayacağı anlamına gelmektedir. Aksi takdirde, "iki zıddın bir arada bulunması" olarak bilinen aklî muhal kabul edilmiş olacaktır. Meseleye sadece kudret sıfatı perspektifinden bakmak, ilahî eylemlerin hikmetsiz/abes bir şekilde vuku bulma imkânını akla getirir ki, bu Kur'an'ın beyanları açısından bir çelişki olmanın yanı sıra tanrı tasavvurunda ciddi bir yanlışlığın da kaynağıdır.

65 Bazı meallerde bu kısım için "Yapacak olsaydık böyle yapardık" şeklindeki çevirinin teknik olarak doğru olmakla birlikte, bizim verdiğimiz çevirinin anlamı daha iyi yansıttığını düşünüyoruz. Zira "ان/in" edatının şart yerine olumsuzluk için kullanılması da mümkündür. Ayrıca yukarıdaki iki âyet yapı bakımından karşılaştırıldığında şart, cevap ve cevap sonrası beyanlar bakımından birbirlerine benzedikleri görülecektir. Bu durumda ikinci âyetin mavzubahis ettiğimiz son kısmı, birinci âyetin "subhânehu" kısmına karşılık gelmektedir ki, bu manayı bizim tercih ettiğimiz tercüme daha iyi sağlamaktadır. "ان/in" edatının olumsuzluk anlamı için bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., II, 422; el-Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., IV, 86; Ebû Hayyân el-Endülisî, *Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., VI, 293.

sistem olarak ortaya çıktığını söylemiştik. İşte şart edatları ile kullanılan meşîet fiilleri bir taraftan bu sistemin niteliği hakkında bilgiler verirken diğer taraftan bunun Allah'ın tercihi üzere bir yaratma olduğunu göstermektedir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا

Rabbinin gölgeyi nasıl uzatmakta olduğunu görmedin mi? Dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra biz güneşi, ona (gölgeye) delil kılmışızdır. (25/Furkan: 45).

âyet-i kerîmesi, âlemde cereyan eden hâdiselerin meşîete göre gerçekleştiğini ve bunlardan farklı şekillerde var olmalarının da mümkün olduğunu göstermektedir.[66] Yaratmaya taalluk eden bu alanda başkasının söz sahibi olmadığı, yegâne karar merciinin Allah Teâlâ olduğu ise şu âyetle ifade edilmiştir:

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şanı yücedir. (28/Kasas: 68).

İnsanın kendi eylemleri dışında gerçekleşmekle birlikte yaşam alanına dâhil önemli bazı konuların ilahî meşîete göre şekillendiğini gösteren pek çok âyet-i kerîme vardır. İnsana bilme imkânı sağlayan duyu organlarının ve yeryüzünde rahatça yaşamasını sağlayacak özel bir biçimin verilmesi[67]; rızıklarının belli bir ölçü ile olması[68]; insana fayda ve zararın ulaşması[69] gibi hususları bunlar arasında sayabiliriz. Ancak bütün bu durumlar, insanın Allah Teâlâ karşısındaki sorumluluğu hatırlatılarak sunulmaktadır. Dolayısıyla insanla ilgili ilahî meşîete göre gerçekleşen her şey, onun ahlakî konumuyla yakından ilgilidir. İnsan bu beyanlara bakarak kendisinden beklenen ihtidâyı gerçekleştirmekle yükümlüdür. Kendi varlığında ve çevresinde var olan her şey bu sorumluluğu ile ilişkilidir.

İnsanın dinî/ahlakî konumuyla ilgili genel durum, Allah Teâlâ'nın yarattığı bu sistem için uygun görmediği ve dolayısıyla meşîet etmediği hususlar hatırlatılarak da vurgulanır:

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

66 Ayrıca bkz. 34/Sebe': 9; 35/Fâtır: 1; 42/Şûra: 33; 76/İnsan: 28.

67 Bkz. 2/Bakara: 20; 36/Yâsin: 66, 67.

68 Bkz. 42/Şûrâ: 27.

69 Bkz. 7/A'raf: 100, 156, 188; 10/Yunus: 49; 11/Hud: 33.

Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, haydi gücün yetiyorsa yerin içine (inebileceğin) bir delik, ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O halde cahillerden olma! (6/En'am: 35).

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Sana da (ey Muhammed) geçmiş kitapları tasdik eden ve onları kollayıp koruyan Kitab (Kur'ân)ı hak ile indirdik. Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzu ve heveslerine uyarak, sana gelen haktan sapma. Biz, her biriniz için bir şeriat ve yol belirledik. Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı; fakat size verdiklerinde sizi denemek istedi. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verir. (5/Mâide: 48).

Bu iki âyet açık bir şekilde, insanların farklı inanışlar çerçevesinde yaşamalarının ilahî meşîetin gereği olduğunu ifade etmektedir. Dileseydi Allah Teâlâ insanların tek tip bir inanç yapılanması içinde olmalarını sağlardı. Hâlbuki bu gerçekte olmayan ve Allah tarafından olması istenmeyen bir durumdur. Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu imkânlar çerçevesinde O'nun emirleri ile insanların sınanması, insanlar için meşîet edilip yaratılan sistemin merkez noktasını oluşturmaktadır. Bu sistem insanlara, bir taraftan yaratılışlarının hedefine uygun olarak Allah'ın hükümleri doğrultusunda yaşama imkânı tanırken diğer taraftan bu hükümleri tanımama tercihi sunmaktadır. Dolayısıyla iman etmiş itaatkâr kullar olmak da, isyankâr mücrimler olmak da Allah'ın meşîetine göre yaratılmış olan bu sistemde öngörülmüş ihtimallerdir. Birinci âyette insanların haktan yüz çevirmelerinin rahmet Peygamberine ağır gelmesine bağlı olarak, Hz. Peygamber'in âlemin altını üstüne getirerek mucizeler getirse bile bu sistemin değişmeyeceği dikkat çekici bir üslûp ile gözler önüne serilmektedir. Bununla birlikte Allah'ın tek tip bir yapıyı meşîet etmemiş olması, çok inançlı yapılanmanın, yani hidayet ve dalâlette bulunma açısından insanların özgür iradeye sahip olduğunu ifade etmeyebilir. Daha açık söylemek gerekirse, yukarıdaki âyetler, Allah'ın insanları farklı inanç durumunda olmaya mecbur bırakması şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim bazı görüşler bu yönde:

Mekkeli müşriklerin "…*Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız ortak koşardık*…" (6/En'âm: 148) sözleri bu durumu ifade etmektedir. Bu iddia, onların Allah dilediği için putlara tapıyor olduklarını söyleyerek, yeni gelen din karşısındaki tutumlarını haklı çıkarmaya yöneliktir. Dolayısıyla putperestler,

içinde bulundukları inanç durumunun kendi ellerinde olmadığını, bunun Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini ileri sürmektedirler. Âyetin devamında Allah Teâlâ "…*Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi de sonunda azabımızı tatmışlardı*…" buyurarak, insanlık için vaz edilen sistemin müşriklerin iddia ettiği gibi yürümediğini açıklamaktadır.[70] Yukarıdaki âyetlerde insanın müşrik olma imkânı sistemin bir gereği olarak ifade edilirken, bu âyette farklı bir boyuta dikkat çekilerek bireysel planda müşrik olmanın ilahî meşîet ile olmadığı belirtilmektedir. Müşriklerin söylediği söz Allah'ın genel plandaki meşîeti bağlamında doğru olmakla birlikte[71], onların bireysel tutumlarını ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla Allah'a şirk koşmanya bağlı ahlakî sorumluluğun tamamı, böyle bir tercihte bulunan bireylere aittir. Öyleyse bu âyet yukarıdaki âyetlerin cebrî bir yaklaşımla yorumlanmasına engel olmaktadır. Buradan çıkan en çarpıcı sonuç, insanın ahlakî sorumluluk alanındaki tercihlerinde Allah tarafından baskı altında tutulmadığı, yani kararlarında özgür olduğudur. Fakat bu özgürlüğün, tamamen Allah'tan bağımsız olmak şeklinde gerçekleştiği iddia edilemez.

İnsan için belirlenen bu sorumluluk düzeninin niteliği de önemli bir husustur:

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

(Umulur ki) dünya ve ahiret hakkında (düşünürsünüz). Sana bir de yetimlerden soruyorlar. De ki: Onlar hakkında yapacağınız bir ıslah, işlerine karışmamaktan daha hayırlıdır. Eğer onlara karışırsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyla ıslah ediciyi bilir, birbirinden ayırd eder. Eğer Allah dileseydi, sizi zora koşardı. Şüphesiz ki Allah azîzdir, hakîmdir. (2/Bakara: 220).

Bu âyetin hemen öncesinde, Allah yolunda savaşmak, fitnenin karşısında durmak, şarap, kumar gibi yasaklanan şeyler ve Allah için malından infakta bulunmak hususları zikredilmiştir. Hemen ardından bu hususlar, dünya ve ahiret hakkında tefekkür etmekle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla bu âyetler, insana hayır-şer ekseninde yapması ve yapmaması gereken şeyler ile bunların meydana çıkaracağı sonuçlar üzerinde iyi düşünmeyi tavsiye etmektedir. Öz itibarıyla insanın kulluğu, emredilenleri yapmak, yasaklananlardan uzak durmaktan ibarettir. Bunun gerçekleşebileceği farklı şekiller ve zorluk dereceleri bulunmakla birlikte Allah Teâlâ bu âyette insanlar için zor olmayanı tercih/meşîet ettiğini bildirmektedir. Bir önceki âyetle birlikte bakıldığında,

---

70 Bu tür âyetler için bkz. 6/En'am: 107, 112, 137, 149; 10/Yunus: 99; 11/Hud: 118; 13/Ra'd: 31; 16/Nahl: 9, 35, 93; 32/Secde: 13; 42/Şûrâ: 8; 43/Zuhruf: 20.

71 Bkz. 6/En'am: 107.

kulluğa ait sorumluluk zorlaştırılmadığı gibi, aynı zamanda insana fayda verecek tarzda oluşturulmuştur. İnsanın ahlakî sorumluluk alanıyla ilgili Allah'ın meşîeti, onların zorlanmayacağı ve fayda elde edecekleri bir sistem şeklinde tezahür etmiştir. Bu aynı zamanda kulluktan uzak duranların zorluk ve zarar ile karşılaşacakları bir düzeni de ifade etmektedir.

(3) *Olması Mümkün Olanın İradesi/Meşîeti*: Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu düzen, insanın arzu ettiği her şeyin var olmasını gerektirmemektedir. İnsanın kendi yapıp etmeleri, duygu ve düşünceleri, bu sistemin kuralları çerçevesinde ortaya çıkmakta veya çıkmamaktadır. Bu sebeple pek çok yerde insanın arzuladığı şeyler Allah'ın meşîetine bağlanmıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Ey iman edenler! Müşrikler bir pisliktirler. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah dilerse sizi lütuf ve ihsanıyla zenginleştirecektir. Allah gerçekten alîmdir, hakîmdir. (9/Tevbe: 28).

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا (*) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا

Hiçbir şey için, Allah'ın dilemesi dışında, "ben yarın onu yapacağım deme". Ve unuttuğun vakit Allah'ı an ve "Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir." de. (18/Kehf: 23-24).

Bir şeyin meydana gelmesi/yapılabilmesi için gerekli pek çok unsur vardır ki insanın bunların tamamına hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir. Bütün şartların bir araya gelmesi çoğu zaman insanın imkânlarını aşan bir durumdur. İnsan, böyle durumlar karşısında her şeye gücü yeten ve her şeyin mâliki olan Allah Teâlâ'nın yardımına sığınmalıdır. Bundan dolayı meşîet-i ilahî, bütün şartların bir araya gelmesini sağlayan ana mercî olarak görülmektedir. İnsanın, Allah'ın meşîetini görmezden gelerek davranması mümkünse de, içinde bulunduğu gerçeklik göz önüne alındığında ahlakî değildir. Bu sebeple insanın duygu ve düşüncelerinin oluşumu da dâhil hemen her şeyde Allah'ın meşîeti, bir yardım talebi olarak zikredilmektedir.[72]

Ancak Allah'ın meşîeti her zaman kulun isteği doğrultusunda gerçekleşmeyebilir. Bazı durumlarda onun talep etmediği şeylerin Allah tarafından var edilmesi de mümkündür:

---

72 Bu tür âyetler için bkz. 2/Bakara: 70; 6/En'am: 41, 80; 12/Yusuf: 76, 99; 18/Kehf: 69; 25/Furkan: 10; 28/Kasas: 27; 37/Saffât: 102; 48/Fetih: 27.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا

Ey insanlar! Eğer Allah dilerse sizi giderir de başkalarını getirir. Ve Allah, buna kâdirdir. (4/Nisâ: 133)[73]

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَأِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Yoksa onlar (senin için) "Allah'a iftira etti" mi diyorlar? Allah dilerse senin kalbini de mühürleyiverir. Allah batılı yok eder; sözleriyle hakkı ortaya koyar. Şüphesiz ki O, kalplerde olanları bilir. (42/Şûrâ: 24).

Bu iki âyet insanların Allah karşısında aldıkları tavırların bir karşılığı olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ'nın, sorumluluklarından uzak, umarsız yaşayan insanları ortadan kaldırıp onların yerine yeni topluluklar getirmesi imkân dâhilindedir. Hatta tarih, bu şekilde yitip gitmiş sayısız insan gruplarıyla doludur. Allah'ın hakkını vermeyen peygamber bile olsa sonuç değişmez. Allah'a iftira etmenin karşılığı olarak adalet, hikmet ve hak bilirliğin kaynağı olan kalp, artık işe yaramadığının simgesi olarak mühürleniverir. Bu ifadeler, insanlara, hem yapmakta oldukları şeylerin başlarına neler getirebileceğini hatırlatarak ilahî sistemi açıklamakta, hem de bu vesileyle yanlış yolda olanları uyarmaktadır. Bu anlamda Allah, kurmuş olduğu düzenin gereği olarak dilediğinde insanların başına musibet verir[74]; dilediğinde vahyi kesebilir[75]; gökten insanların üstüne mucize indirebilir[76]. Bunlar olması muhtemel şeylerdir. Dolayısıyla olumlu olanlarının gerçekleşmesi, olumsuzların ise meydana gelmemesi için, âyetlerin bağlamında belirtilen ahlakî hususlara dikkat ederek yaşamak, herkesin yerine getirmesi gereken bir görevdir. Zira hangi süreçlerin hangi sonuçları doğuracağı insan tarafından her zaman bilinmese de, Allah Teâlâ tarafında bilinmektedir. Öyleyse O'nun bu konudaki ikazlarını dikkate almak, bilgiye dayalı aklî bir davranış olacaktır.

Allah Teâlâ'nın bu tür hatırlatmalarının en ileri noktasında şu hitap ile karşılaşırız:

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يشاء اللَّهُ

Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. (76/İnsan: 30; 81/Tekvîr: 29).

---

73 Ayrıca bkz. /A'raf: 155.

74 Bkz. 4/Nisâ: 90; 36/Yâsin: 43.

75 Bkz. 17/İsrâ: 86.

76 Bkz. 26/Şuarâ: 4.

Bu ibarenin geçtiği iki âyette de benzer bir bağlam söz konusudur. İnsanın yaratılışından ve buna bağlı olarak tekrar diriltileceğinden bahseden âyetleri müteakip bunun bir öğüt olduğu belirtilir. Tekvîr sûresinde bu öğüdün dosdoğru bir yol tutmak isteyenler için olduğu söylenirken, İnsan sûresinde isteyen Rabbine götüren bir yol tutsun denir. Bu iki ifade de insanın doğru yolda olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Allah'ın Peygamber'i ve Kitâb'ı ile insanlara gönderdiği bu öğüt, Rablerine giden doğru yolda olmayı isteyenler için bir imkân sunmaktadır. Bu imkânın hazırlanması Allah'ın meşîetidir. Yukarıdaki ibare, Allah'ın bu imkânı insana vermemiş olması durumunda insanın kendi başına doğru yolu bulması, o yolda yürüme kararlılığını göstermesinin gerçekleşemeyeceğini ifade etmektedir. Vakıaya bakarak tersinden okuduğumuzda anlam, insanın hidayeti (veya dalâleti) takip etme kararlılığı, Allah'ın buna imkân tanıyan bir sistemi meşîet etmesinin bir sonucudur. Bu, genel bir hüküm olarak "Allah, insanın dileyebilmesini, dilemiştir" şeklinde de formüle edilebilir. Diğer bir ifade ile insanın irade sahibi olması ve onu kullanabilmesi, Allah Teâlâ'nın bu yöndeki meşîeti ile gerçekleşmektedir. O, böyle yapmasaydı, insanın irade etmesi söz konusu dahi olamazdı. Dolayısıyla irade ve meşîetin insani düzeydeki varlığı, Allah'ın irade ve meşîetinden bağımsız olarak gerçekleşemez. Âyetin devamında yer alan "*Allah, alîm ve hakîmdir*" sözü, bu sistemin bilgi ve hikmet kavramları üzerinde dengeye oturduğunu da göstermektedir. Bu sistemi kuran ilahî bilgi ve hikmet, insanî düzeyde karşılık bulduğu seviye de hidâyet açığa çıkacaktır. İnsan sûresinin son âyeti de bunun neticesi konumundaki rahmet ve azabın sebeplerini ortaya serer: "*O, dilediğini rahmetine dâhil eder. Zalimlere gelince onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır*" (76/İnsan: 31).

3. Ortak Eylemin İmkânı: Hidayet-Dalâletin Meşîeti Örneği

Allah Teâlâ'nın ezelî irade ve meşîeti karşısında insanın ahlakî sorumlulukları olan bir varlık olma imkânı hakkında gerçekleşen tartışmalarda üzerinde en çok konuşulan konulardan biri de hidayet-dalâlet meselesidir. Daha önce Allah'ın insanlık âlemi için bir sistem belirlediğini, hidâyet ve dalâletin bu sisteme dâhil olduğunu söylemiştik. Buna göre en genel anlamıyla Allah Teâlâ'nın hidayet ve dalâleti meşîet etmesi, insanının önüne bunları gerçekleştirebilecekleri imkânlar sunması demektir. Diğer bir ifadeyle Allah'ın yarattığı sistem, hidâyet ve dalâletin varlığını ve tercihini insan için mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili âyetlerin, insanın özgürlüğünü anlamsızlaştıracak şekilde anlaşıldığı da vâkidir. Bu sebeple bu tür âyetler hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

…Şüphe yok ki Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de doğru yola ulaştırır… (35/Fâtır: 8)

Kur'an-ı Kerîm'de hidâyet ve dalâletin Allah tarafından meşîet edildiğini ifade eden buna benzer başka âyetler de mevcuttur. Bunların bazılarında sadece hidâyetten, bazılarında sadece dalâletten bahsedilirken, bir kısmında ise, burada olduğu gibi, her ikisi birlikte zikredilmektedir.[77]

Biz burada, yukarıdaki âyette ve diğer yerlerde geçen " مَنْ/men" edatı üzerinden hidayet ve dalâletin işleyişine değinmek istiyoruz. Ancak öncelikle hidâyet ve dalâlet kavramlarının anlamlarına, kavramların gerektirdiği derin tahlillere girmeden, sadece Kur'an'ın kullanımına bakarak kısaca değinelim.

Genel anlamıyla hidâyet, insanları doğru/istikâmetli yola yönlendirmek ve ulaştırmaktır. Burada birbirini takip eden iki ayrı süreç söz konusudur. Birinci süreç yönlendirme, yani rehberliktir. Diğer bir ifadeyle doğru olanı bildirme ve ona davettir. Allah Teâlâ bu anlamda herkese hidayetini verir: *"(Musa da) dedi ki: Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini (varlığını ve niteliklerini) veren sonra da doğru yolu gösterendir."* (20/Taha: 50).[78] Bu bağlamda Kur'an-ı Kerîm de doğru yol için bir rehberdir: "*Allah, kelamın en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerine saygısı olanların bu Kitâb'ın etkisinden tüyleri ürperir. Sonra bedenleri de, kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Allah'ın rehberidir (hüdâ). Allah, onunla dilediğine hidâyet eder…*" (39/Zümer: 23) âyeti bu durumu ifade etmektedir. Hz. Peygamber de rehberdir: "*…Şüphesiz sen doğru yola hidâyet ediyorsun (tehdî)…*" (42/Şûrâ: 52). Yani Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın bildirdiği sırat-ı müstakîme davet eder.[79] Diğer peygamberler için de aynı durum söz konusudur.[80] Bu rehberliği kabul edip benimsemeye ihtidâ denilir: "*Şüphesiz biz bu Kitâb'ı sana insanlar için hak olarak indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse/ihtidâ ederse, kendi lehinedir…*" (39/Zümer: 41). Bu bağlamda ihtida, yani gönderilen rehberliği kabul etme bir insan fiilidir ve hidayetin gönderilmiş olmasına bağlı olarak ortaya çıkar.[81]

İkinci süreç ise rehberliğin bir sonuca bağlanması ve doğru yola ulaştırmadır. Bu ise sadece Allah Teâlâ'ya atfedilen bir durumdur: *"(Resulüm!) Sen sevdiğini hidayete eriştiremezsin; bilakis, Allah dilediğini hidayete ulaştırır ve hidayete*

---

77 Bu âyetler için bkz. 2/Bakara: 142, 213, 272; 7/A'raf: 155; 13/Ra'd: 27; 14/İbrahim: 4; 24/Nur: 35, 46; 28/Kasas: 56; 39/Zümer: 23; 42/Şûrâ: 13, 52.

78 Ayrıca bkz. 76/İnsan: 2-3; 87/A'lâ: 3; 90/Beled: 8-10.

79 Bkz. 23/Mü'minun: 73.

80 Bkz. 6/En'am: 83-90.

81 Bkz. 7/A'raf: 43.

erecek olanları en iyi O bilir." (28/Kasas: 56).[82] Hz. Peygamber (sas)'in bir kişiyi sevmesi onun hidayete ermesi için yeter sebep değildir. Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber (sas)'in bütün dünya servetini verse bile iki düşman kalbi mü'min kılarak birleştiremeyeceğini ifade etmektedir.[83] Hidâyete ermenin, her biri bilgi konusu olan başka sebepleri vardır. Bu sebeplerin hidâyet sonucunu doğurması Allah'ın meşîetidir.

Doğru yoldan sapma anlamına gelen dalâlet mastarının Allah'a izafe şekli olan "idlâl" kavramı, "dalle/sapma" fiilini işleyen insanın, bulunduğu yerde bırakılması, yani dalâlette terk edilmesi manasını taşır. Yoldan çıkma (dalle ani's-sebîl) durumu insana atfedilen bir fiildir. Gerçek anlamı itibarıyla doğru yolu bilmeme ve şaşkınlık durumlarını ifade eder.[84] Bununla birlikte ahlakî sorumluluk bağlamında tam olarak ihtidânın karşılığıdır.[85] Dolayısıyla rehberliğin benimsenmemesi ve kabul edilmemesidir. Bu sebeple dalâlet, körlük ve sağırlığa benzetilir.[86] Peygamber ve kitap ile göndermiş olduğu rehberliği reddedenleri Allah Teâlâ, bulundukları yerde bırakır/terk eder ve onlar için başka bir rehberlik de yoktur: "*Andolsun ki, senden önceki peygamberlerle de alay edildi. Ben de o kâfirlere bir süre için mühlet verdim. Sonra da onları cezalandırdım. O vakit azabım nasıl imiş (gördüler). Bütün kazandıklarıyla her bir nefsin üzerinde böylesine hükümran olan başka kim vardır? Onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: "Onlara isimler verip durun bakalım. Siz O'na yeryüzünde bilmediği bir şey mi haber vereceksiniz? Yoksa anlamı olmayan kuru bir laf mı? Doğrusu küfre sapanlara kendi oyunları güzel gösterildi de yoldan alıkonuldular. Allah her kimi saptırırsa, artık onu yola getirecek kimse yoktur.*" (13/Ra'd: 32-33). Aynen hidâyette olduğu gibi Allah Teâlâ, dalâlet sebeplerini işleyenleri, dalâlete ulaştırır ve bu O'nun meşîeti, yani insanlar için belirlemiş olduğu sisteminin gereğidir.

Yukarıda zikrettiğimiz âyette geçen " مَنْ/men" edatının konumunu dikkate alarak bu tür âyetleri üç farklı anlam alanına göre değerlendirmek mümkündür:

(1) Birinci yorumda " مَنْ/men" tabiri anlam olarak hem hidayet/dalâlet, hem de meşîet fiilinin mef'ulü konumundadır. Bu durumda mana "Allah, *dilediğine* hidayet/idlâl eder" şeklindedir. Kanaatimizce bu tür âyetlerin en kuvvetli anlamı budur. Çünkü bu ifadenin farklı bir tercihe/yoruma imkân tanımayacak tarzda gelen benzerleri vardır:

---

82 Ayrıca bkz. 16/Nahl: 37.

83 Bkz. 8/Enfal: 63. Ayrıca bkz. 3/Âl-i İmrân: 103.

84 Bkz. 26/Şuarâ: 20; 93/Duhâ: 7.

85 Bkz. 16/Nahl: 125; 53/Necm: 30; 68/Kalem: 7. Bir insan fiili olarak dalle/sapma Kur'an'da pek çok yerde geçmektedir.

86 Bkz. 10/Yunus: 43; 43/Zuhruf: 40.

تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ

Sen bu imtihanla <u>dilediğini</u> sapıklıkta bırakır, <u>dilediğini</u> de hidayete erdirirsin. Bizim velimiz sensin. Artık bizi bağışla, merhamet et, sen bağışlayanların en hayırlısısın. (7/A'raf: 155).

Ancak bu durumda, daha önce ele aldığımız sistemle uyumu sağlayacak ek izahlara ihtiyaç duyarız. Zira bu sistemin vazgeçilmez unsuru olan insan faaliyetlerinin bu ve benzer âyetler bağlamında hatırlanmaması, Allah'ın insanları hidâyet ve dalâlete zorlaması şeklindeki bir anlayışa kapı açar. Öyleyse sorulması gereken soru şudur: Allah kimin hidayetini, kimin dalâletini meşîet eder?

Kur'an-ı Kerîm'in muhtelif yerleri bu sorunun cevaplarıyla doludur. Örnek vermek gerekirse Allah Teâlâ, tâğuta ibadet etmekten kaçınıp, sözün en güzeline uyarak kendisine yönelenleri[87], O'na iman edenleri[88], O'nun yolunda mücâhede edenleri[89], adaleti uygulayan, dini O'na has kılarak ibadet edenleri[90] vs. hidayete ulaştırır. Buna karşılık Allah Teâlâ, yalan söyleyerek şahitliğin hakkını vermeyen, dünya menfaati için O'nun yolunda mücâhede etmekten kaçınan, yolundan sapan fasıkları[91]; hidayeti bulduktan sonra onu terk eden, O'na karşı yalan uyduran, şirki hak dinden üstün gören, dinde nifak çıkaran, heveslerine uyarak peygamberleri inkâr eden, âyetlerini yalanlayan zâlimleri[92]; (gerçeği görmeme hususunda inat eden) kâfirleri[93]; hak yoldan sapanları[94]; müsrifleri, yalancıları[95] vs. hidâyete ulaştırmaz.

Allah Teâlâ'nın insanı hidayete ulaştırmaması, onun işlediği bir takım fiillerin sonucu olarak ortaya çıkar. İmanı küfürle değiştirenler[96], O'na şirk koşanlar[97], Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü inkâr edenler[98], Allah'a ve Rasûlüne isyan edenler[99], Allah düşmanlarını dost

87 39/Zümer: 17-18 (ki bunlar gerçek akıl sahipleridir); 16/Nahl: 36.

88 64/Teğâbun: 11.

89 29/Ankebut: 69

90 7/A'raf: 29-30.

91 Bkz. 5/Mâide: 108; 9/Tevbe: 24; 61/Saf: 5.

92 Bkz. 2/Bakara: 258; 3/Âl-i İmrân: 86; 5/Mâide: 51; 6/En'am: 144; 9/Tevbe: 19, 109; 28/Kasas: 50; 46/Ahkaf: 50; 61/Saf: 7; 62/Cum'a: 5.

93 Bkz. 2/Bakara: 264; 5/Mâide: 67; 9/Tevbe: 37; 16/Nahl: 107.

94 Bkz. 16/Nahl: 37.

95 Bkz. 39/Zümer: 3; 40/Mümin: 28.

96 2/Bakara: 108.

97 4/Nisâ: 116.

98 4/Nisâ: 136.

99 33/Ahzâb: 36.

edinenler[100] vs. sapma/dalâlet fiilini işlemiş olanlardır. Nasıl ki, gönderilmiş olan rehberliği kabul etmek (ihtidâ) ile Allah'ın hidayete ulaştırması arasında bir ilişki varsa, bu fiilleri işleme ile dalâlete düşme ve orada terk edilme arasında da bir irtibat vardır. Bu fiilleri işleyenler dalâlette kalmayı/bırakılmayı hak ederler: "*Andolsun ki biz "Allah'a ibadet edin ve Tâğut'a tapmaktan sakının." diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, bu ümmetlerden bir kısmını doğru yola iletti; onlardan bir kısmı sapıklığı hak ettiler. Şimdi yeryüzünde bir gezip dolaşın da bakın ki, peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu bir görün?*" (16/Nahl: 36). Bu sebeple Allah Teâlâ, hidayete erdirdiği bir topluluğu saptırmaz: "*Allah, bir kavmi hidayete erdirdikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça dalâlete düşürmez. Gerçek şu ki, Allah her şeyi bilir.*" (9/Tevbe: 115). Yani kendilerine gelen açıklamayı reddetmedikleri müddetçe ihtidâ edenlerin dalâlete düşme durumu söz konusu değildir.

Allah Teâlâ, ilahî ilmi çerçevesinde, hevâsını ilah edinenleri[101], fâsıkları[102], zâlimleri[103], kâfirleri[104], müsrifleri, şüphecileri[105] vs. idlâl eder. O'nun idlâli, tesadüfî ve sebepsiz değil, bir ilim ve hikmetle gerçekleşmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de hidâyete erdirme, kitaplar ve peygamberler gönderen Allah Teâlâ'nın bir fiili olarak kullanılmasına karşılık idlâl etme/saptırma fiili başkasına da izafe edilmektedir. Hatta bu kullanımlar oldukça yaygındır. Şeytan ve ona uyanlar, Allah'ın kullarını saptırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar.[106] Onların bu eylemleri, hedef olarak insanların, Allah tarafından gönderilen rehberliği reddetmelerini sağlamaktır. Bu sebeple idlâl eyleminin Allah'a nispeti ile başkasına nispeti arasında çok ciddî bir anlam farkı vardır. Allah Teâlâ'nın böyle bir hedefi olduğunu söylemek mümkün olmadığına göre O'nun idlâli, yoldan sapma imkânı olan teklif/mükellefiyet ortamını yaratması, yoldan sapanları bulundukları yerde terk etmesi ve onları hidayete ermeye icbar etmemesi anlamını taşımaktadır. Nitekim yukarıda geçtiği gibi, Allah'ın hidâyete eriştirmediği kimseler ile idlâl ettiği kimselerin aynı nitelikleri taşıması, idlâlin bu pasif anlamını kuvvetlendirmektedir.

---

100 60/Mümtehine: 1.

101 Bkz. 45/Câsiye: 23.

102 Bkz. 2/Bakara: 26.

103 Bkz. 14/İbrahim: 27.

104 Bkz. 40/Mümin: 74.

105 Bkz. 40/Mümin: 34.

106 Bkz. 3/Âl-i İmrân: 69; 4/Nisâ: 60, 113; 5/Mâide: 77; 6/En'am: 116, 119, 144; 7/A'raf: 38; 10/Yunus: 88; 14/İbrahim: 30, 36; 16/Nahl: 25; 20/Taha: 79, 85; 22/Hac: 9; 25/Furkan: 17, 29; 26/Şuarâ: 99; 31/Lokman: 6; 33/Ahzab: 67; 38/Sâd: 26; 39/Zümer: 8; 41/Fussilet: 29; 71/Nuh: 24, 27.

(2) İkinci yorumda " مَنْ/men" tabiri anlam olarak hidayet/dalâlet fiilinin mef'ulü, meşîet fiilinin ise fâili konumundadır. Bu durumda mana "Allah, *dileyene* hidayet/idlâl eder" şeklindedir. Buna göre hidayet ve dalâlet insan tarafından istenen/talep edilen şeyler konumundadır ve onların hidâyet ve dalâleti gerçekleştirme hakkındaki kesin kararlılıkları, Allah tarafından cevaplanmaktadır. "Men" edatına yüklenen bu anlam, Kur'an'ın bütünü göz önüne alındığında daha zayıf olmakla birlikte, mümkün görünmektedir:

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ(*) لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ

O, âlemler için öğütten başka bir şey değildir; aranızdan doğru yolda gitmek isteyenler için. (81/Tekvir: 27-28).[107]

Bu âyet-i kerîme, hidayete erme isteğinin insan tarafından gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. İnsanın kendisine gönderilen rehberliğe uyma isteği ve kararlılığı, hidayete ulaşması için başlangıç noktası konumundadır. Diğer bir ifadeyle Allah'ın hidayete erdirmesi, insanın hidayette olma kararlılığı ile ilişkilidir.

(3) İkinci yorum, insan kararlılığının hidayete ermede taşıdığı önemi ifade ediyorsa da, bu tek başına yeterli değildir. Çünkü hidayette/dalâlette olma insana verilmiş bütün imkanları, bireysel-toplumsal, ruhsal-fiziksel unsurları kapsayan kompleks bir durumdur. İnsanın bu karışık yapının tamamını bildiğini/kavradığını ve kontrol altında tuttuğunu söylemek mümkün değildir. İnsan her zaman bazı ruhsal ve toplumsal süreçlerin kendisini bir yerlere sürüklediğinin farkına varıp buna göre tedbirler alamayabilir. Oysa Allah Teâlâ bütün bu süreçlerin belirleyicisi ve yaratıcısıdır. Onların nasıl işleyecekleri, hangi sebeplerin hangi sonuçları doğuracağı O'nun meşîeti ile şekillenir.

İşte üçüncü yorum, birinci ve ikinci yorumlardan herhangi birini tercih etmeden, hidayet ve dalâlette iki unsurun da etkin olduğunu kabul etmek üzerine kuruludur. Bu yaklaşım, bahsi geçen âyetleri herhangi bir şekilde tercüme etme amacını gütmek yerine, iki anlamın da âyetlerde anlatılmak istenende mevcut olduğunu görmeyi hedefler. Dolayısıyla âyetlerde geçen " مَنْ /men" edatı, hem Allah'ın meşîet ettiği mef'ul, hem de insanın meşîet ettiği fâil anlamını bir arada barındırır. Yani "ya birinci, ya ikinci anlam" demek yerine hem birinci, hem de ikinci anlam" demeyi tercih etmektir. Bunu düzgün bir şekilde tercüme etmek mümkün değilse de, anlamak mümkündür. Dolayısıyla bu yaklaşım, bir taraftan Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı ve mülkün sahibi olduğunu, diğer taraftan da insanın ahlakî sorumluluğunu aynı anda görmeye çalışmakta; birini diğerinin aleyhine kullanma yanlışından uzak durmaktadır.

---

[107] Ayrıca bkz. 76/İnsan: 29; 25/Furkan: 57, 62.

Kanaatimizce bu tür âyetlerin her iki anlamı da içerecek tarzda beyan edilmesi, böyle bir yaklaşımın geliştirilmesi için ciddi bir imkân sağlamaktadır.

4. İrade ve Meşîetin İlahî İsimlerle İlişkisi

İrade ve meşîet Allah Teâlâ'ya nispet edilen iki nitelik olmaları bakımından, diğer ezelî niteliklerle doğrudan veya dolaylı bir ilişkiye ve etkileşime sahiptirler. Dolayısıyla bu kavramların geçtiği âyetlerde veya konunun işlendiği bağlamda yer alan diğer isim ve sıfatlarla birlikte ayrıca bir değerlendirmede bulunulması önem arz etmektedir.

Biz burada örnek olması bakımından sadece irade ve meşîet fiillerinin geçtiği âyetlerde yer alan ve çoğunluğu âyetin içeriğini bağlayarak biten bazı ilahî isim ve sıfatlardan bahsedeceğiz.

Söz konusu âyetlere bakıldığında dikkat çeken ilk sıfat, ilimdir. Değişik biçimlerde yaklaşık yirmi beş âyette ilim sıfatının irade ve meşîet kavramlarının bağlamında yer aldığı görülmektedir.[108] Anlam bakımından semî', basîr ve habîr isimlerini de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Kelamî açıdan bakıldığında irade ve meşîetin geçerli olduğu alan olan imkân sahası, aynı zamanda ilim sıfatının da taalluk alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla irade ve meşîete göre mevcudiyet kazanan her şey, varlıklarının mahiyeti, birbirleriyle olan ilişkileri ve yaratılmış sistemin bir parçası olmak bakımından ilmin konusunu oluşturmaktadır. Allah Teâlâ'nın irade ve meşîetine göre yarattığı bu âleme dair her şeyi biliyor olmasının, insanın ahlakî konumu açısından da önemi bulunmaktadır. Zira insanın maddî ve manevî açıdan ne olduğu, ne olması gerektiği, yaşamının dâhil olduğu bütün süreçler, başına neler geleceği gibi hususlar Allah'ın mâlumudur. Bunun yanı sıra nelerin hidayet vesilesi, hangi yolun sırat-ı müstekîm olduğu da ilahî ilim tarafından bilinmektedir. Aynı zamanda bu, önünde farklı yollar bulunan insana, kendisini kurtuluşa erdirecek yol hakkındaki bilgiyi sadece Allah Teâlâ'nın verebileceğinin ifadesidir: "*Allah, sizlere bilmediklerinizi bildirmek, sizden öncekilerin yollarını size göstermek ve tevbenizi kabul etmek istiyor. Allah, her şeyi çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*" (4/Nisâ: 28).

Kudret sıfatı da irade ve meşîetin yer aldığı âyetler bağlamında dikkat çeken sıfatlardandır.[109] Kavî, azîz, alî, azîm isimlerini de bu grupta değerlendirebiliriz. Bu sıfatlar, Allah'ın meşîet ve iradesinin nihayet derecede

---

[108] Bu âyetler için bkz. 2/Bakara: 247, 261; 3/Âl-i İmrân: 73; 4/Nisâ: 26; 5/Mâide: 54; 6/En'am: 80, 83, 128; 7/A'raf: 89; 9/Tevbe: 15, 28; 12/Yusuf: 100; 17/İsrâ: 54; 24/Nur: 21, 35; 28/Kasas: 56; 29/Ankebut: 62; 30/Rum: 54; 35/Fâtır: 8; 42/Şûrâ: 12, 50; 74/Müddessir: 31.

[109] Bu âyetler için bkz. 2/Bakara: 20, 284; 3/Âl-i İmrân: 26; 4/Nisâ: 133; 5/Mâide: 17, 40; 24/Nur: 45; 30/Rum: 54; 35/Fâtır: 1; 42/Şûrâ: 29, 50; 59/Haşr: 6.

etkin olduğunu vurgulamaktadır. Zira kudret sıfatının eşya ile taalluku meşîet ve irade çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kudretin faal olabilmesi ancak ilahî ilimde yer alan mümkünlerden hangisinin ne surette var olacağına dair irade ve meşîetin işlemesinde bağlıdır. Kudret sıfatına yapılan her vurgu, aynı zamanda irade ve meşîetin önemini dile getirmektedir. Dolayısıyla bir bütün olarak âlem ilahî meşîete göre işleyen kudretin eseridir diyebiliriz: "*Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki yağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yapar; çünkü Allah her şeye kâdirdir.*" (24/Nur: 45).

Kudret sıfatına dair bu etkinlik, insanların hem dünya hem de âhiretteki yaşamlarını yakından ilgilendirmektedir. Zira var olan, olması istenen, insanın başına gelmiş veya gelebilecek hayır ve şer türünden her şey kudretin eseri konumundadır. Özü itibarıyla ahlakî bir nitelik taşımamakla birlikte kudret sıfatının bazı âyetlerdeki kullanımı, inanmayan veya kafasında şüpheler bulunan insanlara, başlarına gelecek musibet ve azabı hatırlatan bir tehdit algısı oluşturur mahiyettedir: "*Ey insanlar! Allah dilerse sizi ortadan kaldırıp başkalarını getirir. Allah buna kâdirdir.*" (4/Nisâ: 133).[110] İlahî kudrete dair insanın zihninde oluşan resim, onun karşı konulamaz olduğu yönündedir. Dolayısıyla Allah'ın meşîeti de karşı konulamaz, geri döndürülemez bir mahiyet arz eder.

İrade ve meşîetin ilişkili olduğu diğer bir sıfat da hikmettir. Her şeyi, olması gerektiği yere koymak, hükmünde doğru olmak gibi anlamları barındıran hikmet sıfatı, Kur'an-ı Kerîm'in sıklıkla dile getirdiği ilahî sıfatlardan biridir. Hakîm, kendini yersiz, boş şeylerden alıkoyan, hevasının peşine gitmeyen anlamına gelmektedir. Bu sebeple onun yaptığı iş, yanlış, yalan, bâtıl ve çelişik olmaktan uzaktır.[111] Buna Allah Teâlâ'nın irade ve meşîetine göre ortaya çıkan fiiller, yani O'nun değişik alanlardaki yapma ve yaratması yanlış, bâtıl, abes, çelişik olma gibi noksanlıklardan münezzehtir. O'nun fiillerden hiçbirisi hakkında ne aklî ne de ahlakî bir eksiklikten bahsedilebilir. Diğer bütün yerlerde olduğu gibi irade ve meşîetle birlikte zikredildiği bütün âyetlerde de bu anlam mevcuttur. Buna binaen hikmet sıfatı, Allah Teâlâ'nın âlemi/insanı maddî anlamda yaratmasında câridir: "*Rahîmlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O, azîz ve hakîmdir.*" (3/Âl-i İmrân: 6). Diğer taraftan Allah'ın dinî/ahlakî buyruklarını belirleyen iradesi de hikmet sıfatıyla ilişkilidir: "*Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakîmdir.*" (42/Şûrâ: 51).[112]

---

110 Ayrıca bkz. 2/Bakara: 20, 284; 5/Mâide: 17.

111 Bkz. Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 380.

112 Ayrıca bkz. 2/Bakara: 220; 4/Nisâ: 26; 6/En'am: 83, 128; 9/Tevbe: 15, 28; 14/İbrahim: 4; 12/Yusuf: 100; 76/İnsan: 30.

Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın hem kâinat hem de insanlık âlemi için belirlediği düzeni ilim ve kudretsiz olamayacağı gibi hikmetsiz de var olamaz.

Dördüncü olarak belirtmek istediğimiz husus ise, ilahî irade ve meşîete göre şekillenen âlemde rahmetin esas alındığıdır. Rahmân, rahîm ve gafûr gibi ilahî isimler, irade ve meşîete göre inşâ edilen sistemin temel nitelikleri arasında yer almaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşatmış olduğunun belirtilmesi[113], irade ve meşîetin genel planda hangi yönde faaliyette bulunduğunu ifade etmektedir. Allah Teâlâ kullarının nihaî planda rahmete kavuşmaları için, hem yaratılışta kendilerine verdiği maddî ve manevî imkânlar hem de gönderdiği kitap ve peygamberler vasıtasıyla onları desteklemekte, doğru yolda olmaları için onlara yardım etmektedir. Âlem ve insanın yaratılmasında aslolan budur. Bunun tersini, yani Allah'ın insanları dalâlette kalmaları ve azaba uğramaları için yarattığını söylemek mümkün değildir. Bu sadece, asıl olan rahmetin gerçekleşmesi esnasında oluşan tâli bir durumdur. Bununla birlikte insan için nihaî anlamda rahmetin tecellisinin, Allah'ın âlemde yerleştirmiş olduğu düzeni kavrayan ve ona göre davrananlar için geçerli olduğu; diğerlerinin ise, kendilerine verilen bütün imkân ve fırsatları değerlendirmemeleri sebebiyle ilahî rahmetten mahrum kalacakları da belirtilmektedir: "*Çünkü Allah, sadâkat gösterenleri, sadâkatları sebebiyle ödüllendirecek; nünâfıklara, dilerse azap edecek veya tevbelerini kabul edecektir. Şüphesiz Allah gafûr ve rahîmdir.*" (33/Ahzâb: 24).[114]

Bazılarını burada zikrettiğimiz ilahî isim ve sıfatlar, irade ve meşîet kavramlarının ilişki ağını göstermesi bakımından onların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu katkının diğer bir boyut da, irade ve meşîet kavramlarının Allah hakkında kullanıldığında insanî zaaf ve kusurlardan tenzih edilmesidir. Zira örneğin ilim sıfatı ile ilişki, cahillik; kudret sıfatı ile ilişki, etkisizlik; hikmet sıfatı ile ilişki, abes olma gibi kusurlu sıfatların Allah'ın irade ve meşîetine izafe edilemeyeceğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla ilahî irade ve meşîete dair zihnimizde oluşabilen eksiklikler, tamamen bizim anlamlandırma mekanizmalarımıza bağlı yetersizliklerden ve insan ile Allah arasında kurulan yanlış analojilerden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

(1) Bizim bu yazı sınırları içerisinde yapmaya çalıştığımız şey, irade ve meşîet kavramları üzerine, Kur'an'ın kendi kullanımını esas alarak bir tasnif ve kompozisyon oluşturmaktan ibarettir. Kanaatimize göre Kur'an'ın konuyla ilgili

113 Bkz. 7/A'raf: 156.

114 Ayrıca bkz. 7/A'raf: 165.

beyanları, üzerinde çok fazla spekülasyon yapmayı gerektirmeyecek bir açıklığa sahiptir. Bununla birlikte konuyla ilgili âyetleri, kendi bağlamlarından ve diğer âyetlerden bağımsız ele almak, zihinlerde mevcut olan anlayışların âyetlere aktarılmasına imkân tanımaktadır. Kanaatimizce, İslâm düşüncesinde cebrî mülahazaların oluşmasındaki ana etken budur. Bununla birlikte irade ve meşîet hakkındaki anlayışımızın oluşmasında, kaza, kader, rıza, muhabbet, saht, gazap vb. çevre kavramların da birlikte incelenmesi gerekmektedir. Biz burada sadece bazılarına işaret etmek ve hidayet-dalâlet kavramlarına kısaca değinmekle yetindik.

(2) İrade ve meşîet kavramlarının aynı anlamı taşıdığını veya birbirlerinden tamamen farklı olduklarını söyleme tarzında ortaya çıkan iki yaklaşım da bize göre doğru değildir. Zira birinci kabul, ya iradeyi meşîetin anlamına daraltacak ya da meşîeti iradenin anlamına genişletecektir. Her iki durumda da âyetlerin maksadını anlamama veya yanlış anlama tehlikesi mevcuttur. Örneğin Allah'ın dinî/ahlakî hüküm koyma alanıyla ilgili iradesinin, meşîet olarak telakki edilmesi, insan sorumluluğunu ortadan kaldıran ilahî yaratmaya bağlı bir icbar durumunun ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Ayrıca irade ve meşîetin taalluk alanları arasındaki bazı farklılıklar dikkate alınmadığında, dinî/ahlakî hüküm belirleme iradesinin tamamlayıcı unsurları olan rıza, muhabbet ve gazap gibi Allah'a atfedilen bazı nitelikler, özü itibarıyla ahlakî açıdan nötr bir durumu ifade eden meşîet alanına doğru genişletilmiş olacaktır. Bu durum Eş'arî, Mâtürîdî ve Mu'tezilî kelamcıların iradenin muhabbet ve rızayı gerektirip gerektirmediği hususundaki tartışmasının da temelini oluşturmaktadır. Bazı Eş'arîler tarafından kabul edilen "Rabb Teâlâ küfrü sever ve onu cezalandırmak üzere ondan küfür olarak razı olur"[115] sözleri, bu durumu göstermektedir. Bu konuda, rıza ve muhabbeti iradenin lâzımı olarak kabul etmemekle en tutarlı görünen Mâtürîdîler bile, iradenin farklı alanları arasındaki ayırımı belirleme cihetine gitmemiş; diğer kelamcılar gibi irade ile meşîetin tamamen aynı kavramlar olduğu görüşünü benimsemişlerdir.[116] Oysa ilk imamları olan Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşlerini reddetmek yerine takip edip geliştirseler, daha isabetli davranmış olurlardı.

Diğer taraftan, irade ile meşîet arasındaki anlam yakınlığının reddedilmesi de doğru değildir. Bu iddia, iki kavramın belli bir alan çerçevesinde birbirlerinin yerine kullanılmış olmaları gerçeğini görmezlikten geldiği gibi, iddianın hedefinde bulunan insan özgürlüğünü garanti altına alma neticesini de elde etmekten uzaktır. Kur'an-ı Kerîm'in pek çok yerinde meşîetin, fiili önceleyen bir

---

115 Bkz. Cüveynî, *el-İrşâd*, tah. Muhammed Yusuf Musa, Mısır 1950, s. 239. Cüveynî, bu görüşü bazı imamlarına atfederek aktarır.

116 Örneğin bkz. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsıratü'l-Edille*, I, 492.

faaliyet olduğunu gösteren ifadeler mevcuttur. Yapma ve yaratmanın aklî olarak iradeyi takip eden bir süreç olduğu ise herkesin malumudur. Öyleyse meşîeti, kendisinden sonra gerçekleşen bir süreçle anlamlandırmak doğru değildir.

(3) İrade ve meşîet kavramlarını geçtiği âyetlerin taşıdığı üslup, bu âyetlerde ele alınan asıl problemin "insanın özgürlüğü" olmadığını gösterir niteliktedir. Zira insanın ahlakî anlamda sorumlu bir varlık olmasını sağlayan hürriyeti, hem insanın inkâr edilemez tecrübesi hem de bu tecrübenin Kur'an'ın her tarafına yayılmış açık ifadeleri ile sabittir. Kanaatimizce insanın hür bir iradeye sahip olduğu fikri, Kur'an bağlamında tartışma götürmez bir gerçekliktir.

Bununla birlikte İslâm düşünce tarihinde bu problem, felsefî bir tarzda ele alınırken Allah'ın iradesi karşısında insanın iradesi konumlandırılmaya çalışılmış ve Kur'an'ın ilgili âyetleri bu perspektiften ele alınmıştır. Oysa bizim de bu makalede zikrettiğimiz ilahî irade ve meşîetle ilgili âyetler, insan iradesinin varlığını onaylamaktan ziyade, onun ilahî iradeye bağlı olarak mahiyetini belirtmeye yöneliktir. Söz konusu âyetler, bütün mevcûdâtın, var olmaları ve tâbi oldukları sistem bakımından ilahî irade ve meşîetin eseri olduğunu belirtirken, dinî/ahlakî bir takım sorumlulukla yüklenen insanın bu sistemden bağımsız olamayacağı vurgulanmaktadır. Nihaî olarak bunun en açık ifadesi, Allah'ın gönderdiği ahlakî sisteme uymakta ayak direyen insanın, kendisiyle ilgili bütün süreçlere hâkim olamayacağı ve sonuçta yine ilahî sistemin içerisinde ve fakat rahmetten uzak bir şekilde azap tarafında yerini alacağıdır. İnsana tanınan özgürlük/irade, onu bu sistemin dışına çıkarmayı sağlayacak bir etkinlikte değildir. Fakat insan çoğu kere bilgisizliği ve kibri sebebiyle Allah'tan bağımsız bir şekilde kendisiyle ilgili her şeyin sahibi ve yöneticisi olduğunu zanneder. Oysa bütün süreçleri belirlemesi bakımından etkin olan irade, Allah'ın iradesidir. İşte ilahî irade ve meşîet söz konusu olduğunda Kur'an-ı Kerîm'in vurgusu bu anlam üzerinedir. Kanaatimizce Kur'an'ın bu üslubunu, insan iradesi aleyhine kullanmaya çalışmak, sadece insan iradesini değil bütün bir sistemi anlamamak demektir.

(4) İrade ve meşîet, ilahî nitelikler olmaları bakımından diğer ezelî sıfatlardan bağımsız düşünülemezler. Bu durum, bir taraftan ilahî iradenin ilişki ağını gösterirken, diğer taraftan insanın konumunu belirtmektedir. Şöyle ki, irade ve meşîetin ilahî ilim, kudret, hikmet vb. sıfatlarla ilişkilendirilmesi, onlara bağlı faaliyetlerin mükemmeliyetini sağlamaktadır. Dolayısıyla bunlardan bahseden Kur'an âyetleri de bu hususu açıklamış olmaktadırlar.

Bu âyetler bazen insanın Allah karşısındaki konumunu da hatırlatmaktadır. İnsan, sahip olduğu imkânların sınırlılığı sebebiyle, iradesini kullanırken zaman zaman cahillik, acizlik ve hikmetsizlik gibi kusurlarla hareket

etmektedir. Dolayısıyla insan, kendi eylemlerini gerçekleştirirken Allah'ın kevnî ve ahlakî planda işleyen iradesinin mükemmelliğini görmesi, her iki alanda da bilgi, kudret ve hikmeti elde etmek için sisteme uygun davranması gerekmektedir. Kanaatimizce Allah'a kul olmanın, Müslümanlıktaki teslimiyetin hakiki anlamı budur. İnsanın kibirden uzak durup, kendine verilen imkânlarla sürekli olarak Rabbinin yardımını talep etmesi, O'nun yolunda olmaya gayret göstermesi, hata yaptığında pişmanlık duygusunu ile bundan dönmesi ve Allah'ın affına sığınması, ele aldığımız âyetlerde bağlantılı olarak yer alan diğer önemli hususları oluşturmaktadırlar. Buna binaen bilgi, kudret ve hikmet gibi ilahî sıfatların epistemolojik olarak sistemin kavranmasında ve ahlakî olarak uygulanmasında önemli fonksiyonları mevcuttur. Bu, aynı zamanda sistemi kavrayamayan ve uygulamayanların, hangi niteliklerden yoksun olduklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

el-Askerî, Ebû Hilâl (400/1009), *el-Furuk fi'l-Lüğa*, tah. Cemal Abdülganî Mudgameş, Beyrut 2002.

el-Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.,

el-Cevherî, *Sıhah*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1979.

el-Cüveynî, Ebu'l-Meâlî, *el-İrşâd*, tah. Muhammed Yusuf Musa, Mısır 1950

el-Endülisî, Ebû Hayyân *Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.

el-Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-Lüğa*, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2001.

el-Fârâbî, Ebû İbrâhim, *Dîvânu'l-Edeb*, Matbaatu'l-Emâne, Mısır 1976.

el-Gazâlî, Muhammed Hâmid, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut 1983.

Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1988.

http://www.suleymaniyevakfı.org/arastirmalar/kuranda-irade-sey-ve-fitrat.html (16.04.2009).

İbn Ebi'l-'İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut 1999.

İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Lüğa*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1955.

el-İsfehânî, Râğıb *Müfredât*, Dâru'l-Mârife, Beyrut trz.,
el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.
en-Nesefî, Ebu'l-Muîn *Tebsıratü'l-Edille*, tah. Hüseyin Atay, Ankara 1993.
el-Pezdevî, Ebu'l-Yusr, *Usûlu'd-Dîn*, tah. Hans Peter Lins, Kahire 1963.
er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtaru's-Sıhah*, Mısır 1905.
es-Semerkandî, Ebu'l-Leys *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.
ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, Dâru Sâdır, Beyrut 1306.